

Μνήμων

Τόμ. 8 (1982)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΟΓΔΟΟΣ

ΣΠ. ΑΣΔΡΑΧΑΣ: Φορολογία και δεχρηματισμός στην οικονομία των βαλκανικών χωρών (15ος-16ος αι.) ● ΑΝΤ. ΛΙΑΚΟΣ: Οι φιλελεύθεροι στην επανάσταση του 1862. 'Ο πολιτικός σάλλογος «Ρήγας Φεραίος» ● ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΒΑΡΔΑ: Πολιτισμικοί στρατηγικοί στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα ● ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΒΛΑΣΣΗ: 'Η συμμετοχή των Έκτακτων στα Όρλωφικά (1770) και ή άνειραση της Βενετίας ● ΑΛΕΚΑ ΜΠΟΥΤΖΟΥΒΗ - ΜΠΑΝΙΑ: Τό Καποδιστριακό κόμμα 1832-1833. 'Από τήν ήττα στον παραγκωνισμό και τήν καταδίκη ● Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑΣ: Συγκριτισμός ● ΟΛΓΑ ΓΚΡΑΤΖΙΟΥ: Τό μονόφυλλο του Ρήγα του 1797. Παρατηρήσεις στη νεοελληνική εικονογραφία του Μεγάλου 'Αλεξάνδρου ● Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ: 'Η προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και οι σχέσεις της με τούς συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917) ● Η. FLEISCHER: Νέα στοιχεία για τή σχέση Γερμανικών άρχων κατοχής και Ταγμάτων 'Ασφαλείας ● Ε. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ: Τό πρόβλημα των γενεαλογιών στην 'Ιστορία ● Π. ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ: 'Η έμπορική έταιρική συνεργασία του Βενετικού οίκου Ταρωνίτη - Θεοτόκη και των αδελφών Γ. και Θ. Παυροβίλων (1732-1737) ● ΑΡ. Κ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ: Ένα άγνωστο έπιστόμιο και μία Έλληνική μαρτυρία για τό πέρασμα του Lenke από τή Τουρκετοσύνη της Θεσσαλίας ● Γ. ΚΟΚΚΩΝΑΣ: 'Ισοκράτους λόγος τρεΐς: Φλωρεντία σ. 1495 ή Ρώμη σ. 1517; Γέρω από μία διάφθορα στον Legrand. ● Θ. ΒΕΡΕΜΗΣ: 'Η άσημνη μαρτυρία ● Γ. ΜΠΟΚΟΣ: Συμπληρωματικά στοιχεία σχετικά με τήν πρόταση του Π. Μαρκίδη-Πούλιου για έγκατάσταση τυπογραφείου στα Έπτάνηρα ● Τ. Ε. ΣΚΑΒΕΝΙΤΗΣ: Βιβλιολογικά Α' ● Χ. ΛΟΥΚΟΣ: 'Η ένδειξη προσόδων κατά τήν Καποδιστριακή περίοδο. ● ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ 1977

ΑΘΗΝΑ 1980 - 1982

Η ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΜΜΑΧΟΥΣ. (Σεπτέμβριος 1916 - Ιούνιος 1917)

ΓΙΑΝΝΗΣ Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.230](https://doi.org/10.12681/mnimon.230)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΟΥΡΕΛΟΣ Γ. Γ. (1982). Η ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΜΜΑΧΟΥΣ. (Σεπτέμβριος 1916 - Ιούνιος 1917). *Μνήμων*, 8, 150-188. <https://doi.org/10.12681/mnimon.230>

ΓΙΑΝΝΗΣ Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ

Η ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΜΜΑΧΟΥΣ

(Σεπτέμβριος 1916 - Ίούνιος 1917)*

Θά μπορούσε κανείς νά ἐξηγήσει τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπως καὶ γενικότερα τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν Α΄ Παγκόσμιον πόλεμο, μὲ διάφορους τρόπους. Εἴτε σὰν μιὰ συνταγματική κρίση, εἴτε σὰν μιὰ κοινωνικο-πολιτική σύγκρουση μὲ προέλευση προγενέστερη τοῦ 1914, εἴτε, τέλος, σὰν μιὰ εἰδικὴ ἱστορικὴ κατάσταση : τῆ

---

* Ἡ μελέτη αὐτὴ ἀποτελεῖ μέρος διδακτορικῆς διατριβῆς μὲ τίτλο : *La mission Jonnart et la déposition de Constantin Ier de Grèce. Etude sur les conditions de l'intervention hellénique dans la Grande Guerre*. Ἡ διατριβὴ αὐτὴ ὑποστηρίχθηκε στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Σορβόννης τὸν Δεκέμβριον 1978. Γιὰ τὸ ἄρθρον ποὺ ἀκολουθεῖ, μελετήθηκε ἰδιαίτερα τὸ ἐξῆς ἀρχεῖακὸ ὄλυκον :

1. MINISTÈRE FRANÇAIS DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES (A.E.)
SERIE GUERRE 1914 - 1918 (Balkans - Grèce)
— Dossier général (ἀρ. 255, 262 - 266, 268 - 274).
— Gouvernement vénizéliste (ἀρ. 286 - 292).
— Abdication du roi Constantin (ἀρ. 293 - 295).
— Conférences (ἀρ. 989 - 991).
2. ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ (Α.Υ.Ε.)
Ἄρχειο Προσωρινῆς Κυβέρνησης τῆς Θεσσαλονίκης.
3. ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ (Α.Μ.Μ.)
— Ἄρχειο Προσωρινῆς Κυβέρνησης τῆς Θεσσαλονίκης (1916 - 1917). Φάκελοι 148 - 149.
— Ἄρχειο Ἐ. Βενιζέλου Ἄλληλογραφία (1916 - 1917). Φάκελος 313.
4. ARCHIVES DÉPARTEMENTALES DU PAS-DE-CALAIS : PAPIERS JONNART (P.J.)
— Φάκελοι ἀρ. 26J13 (1-7).

Οἱ ὑποσημειώσεις παραπέμπουν στὸν ἀριθμὸ τοῦ φακέλου ποὺ περιλαμβάνει τὸ ἔγγραφο γιὰ τὸ ὅποιο γίνεται λόγος. Σχετικὰ μὲ τὸ ἄρχειο τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης τῆς Θεσσαλονίκης συναντήσαμε τὸ πρόβλημα τῆς ἐλλιποῦς ἀρίθμησης τῶν φακέλων. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ στὶς παραπομπές μας ἀποφασίσαμε ν' ἀναφερόμαστε στὸν πλήρη τίτλον τοῦ φακέλου κατὰ τὴν πρώτη ἐμφάνισή του καὶ στὶς πρώτες λέξεις τοῦ τίτλου του στὴ συνέχεια (Π.χ. : Α.Υ.Ε. : *Διπλωματικαὶ διαπραγματεύσεις πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ τῶν Δυνάμεων* κατὰ τὴν πρώτη παραπομπή σὲ ἔγγραφο τοῦ φακέλου αὐτοῦ, καὶ Α.Υ.Ε. : *Διπλωματικαὶ διαπραγματεύσεις...* γιὰ τὶς ὑπόλοιπες ἀναφορές).

μεθόδευση μιᾶς σειρᾶς διπλωματικῶν πιέσεων ἀπὸ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις σὲ βάρος ἑνὸς ἀσθενέστερου Κράτους μὲ σκοπὸ τὴν ὑλοποίησιν τῶν στόχων τους στὴν ἀνατολικὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου. Κάτω ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ πρίσμα θὰ μελετήσουμε τὶς σχέσεις τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης τῆς Θεσσαλονίκης μὲ τοὺς Συμμάχους διευκρινίζοντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα διπλωματικὸ παιχνίδι μὲ ἄνιστους ὄρους, ἀφοῦ ἡ ἀνάπτυξη πρωτοβουλιῶν, ἡ λήψη καὶ ἐφαρμογὴ ἀποφάσεων καὶ γενικὰ ὁ ἔλεγχος τῶν σχέσεων ἀνήκουν στὴ συμμαχικὴ παράταξη. Τὸ βενιζελικὸ κίνημα περιορίζεται σ' ἓνα δευτερεύοντα ρόλο καὶ ἡ ὑπαρξὴ του γίνεται κυρίως αἰσθητὴ τῇ στιγμῇ ὅπου τὰ συμφέροντα τῶν Δυνάμεων κρίνουν ἀπαραίτητη τὴν παρέμβασί του.

Ἡ μελέτη βασίσθηκε κατὰ κύριο λόγο σὲ ἀρχεῖακὸ ὑλικό. Ἡ γαλλικὴ πλευρά, εἴτε πρόκειται γιὰ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν (συντομογραφία Α.Ε.), εἴτε γιὰ τὰ ἰδιωτικὰ χαρτιά τοῦ ὑπατου ἀρμοστή τῶν Δυνάμεων στὴν Ἑλλάδα, Charles Célestin Jonnart (P.J.), ἐπιτρέπει μιὰ πληρέστερη προσέγγισιν τοῦ θέματος, μὲ σαφεῖς πληροφορίες γιὰ τὶς διεθνεῖς διαστάσεις του. Ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς, τὸ ἀρχεῖο τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ βρίσκεται στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν (Α.Υ.Ε.), καθὼς καὶ ὀρισμένο ὑλικὸ ποὺ ἀνήκει στὸ Μουσεῖο Μπενάκη (Α.Μ.Μ.), προσφέρουν στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὰ ἐσωτερικὰ προβλήματα τοῦ κινήματος καὶ τὴ συνεχῆ προσπάθεια τῶν βενιζελικῶν ἰθυόντων νὰ θεμελιώσουν τὴ θέση τους μέσα στὴ γεμάτη ἀντιφάσεις πολιτικὴ τῶν Δυνάμεων.

Γιὰ ὅλες τὶς ἡμερομηνίες ἀκολουθεῖται τὸ γρηγοριανὸ ἡμερολόγιο, ὥστε νὰ ἀποφευχθοῦν ἄσκοπες συγχύσεις. Ἔτσι δὲν πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὁ συνηθισμένος ὄρος «Νοεμβριανὰ», γιὰ τὰ γεγονότα ποὺ διαδραματίσθηκαν στὴν Ἀθήνα τὶς πρῶτες μέρες τοῦ Δεκεμβρίου 1916 σύμφωνα μὲ τὸ σημερινὸ σύστημα χρονολογίας.

Τὸ θέμα, ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ δομὴ του, δὲν ἐπιτρέπει νὰ ξεφύγει κανεὶς ἀπὸ τὴν ἐξιστὸρήσιν διαδοχικῶν γεγονότων. Μέσα στὸ πλαίσιο αὐτό, προτιμήσαμε τὴ χρονολογικὴ σειρὰ παρά τὴν κατάταξιν τῶν προβλημάτων σὲ θεματικὲς ἐνότητες. Προκειμένου νὰ περιορισθεῖ ὁ κίνδυνος τῆς μονοτονίας ποὺ περικλείει ἡ ἐξιστὸρήσιν αὐτὴ, ἀποφασίσαμε τὴν παράθεσιν χαρακτηριστικῶν κειμένων. Τέλος, γιὰ μιὰ πιὸ εὐκολὴ κατανόησιν, χωρίσαμε τὸ θέμα σὲ τρεῖς χρονολογικὲς ἐνότητες ἢ κάθε μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες παρουσιάζει ἰδιόμορφα στοιχεῖα.

Ἡ πρώτη (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1916) περιλαμβάνει τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ κινήματος, τοὺς δισταγμοὺς τῶν Δυνάμεων καὶ τὶς προσπάθειες τῆς βενιζελικῆς διπλωματίας γιὰ τὴν ἐπίσημη ἀναγνώρισιν τοῦ κινήματος. Λή-

γει με την αποστολή διπλωματικών αντιπροσώπων της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας στη Θεσσαλονίκη.

Ἡ δεύτερη φάση (Ἰανουάριος - 12 Ἰουνίου 1917) ἀποτελεῖ τὸν κορμὸ τῆς μελέτης. Πρόκειται γιὰ σχέσεις σὲ ἐπίπεδο κυβερνήσεων, θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεῖς, πὺ ἐξελίσσονται οὐσιαστικὰ σὲ ἑλληνο-γαλλικὸ διάλογο, ὕστερα ἀπὸ τὴ διάσπαση τῆς συμμαχικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀπροκάλυπτη πιά ὑποστήριξη τῆς γαλλικῆς κυβέρνησης πρὸς τὸ βενιζελικὸ κίνημα. Ἡ φάση αὐτὴ λήγει με τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Κωνσταντίνου (12 Ἰουνίου 1917).

Ἡ τρίτη φάση (12 - 27 Ἰουνίου 1917) χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς διαπραγματεύσεις πὺ καταλήγουν στὴ διάλυση τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης καὶ στὴ μεταφορά της στὴν Ἀθήνα ὡς κυβέρνησης τοῦ ἐνωμένου πιά ἑλληνικοῦ Κράτους.

Α. Ἡ Πρώτη φάση (Σεπτέμβριος - Δεκέμβριος 1916)

Δὲν πρόκειται νὰ ἐπεκταθοῦμε στὶς λεπτομέρειες τῆς ἀρχικῆς φάσης τοῦ ἔθνικοῦ διχασμοῦ πὺ χώρισε ἀπὸ τὸ 1914 τὴν Ἑλλάδα σὲ δυὸ παρατάξεις: τοὺς βασιλικούς, ὑπέρμαχους τῆς πολιτικῆς τῆς οὐδετερότητας ἀπέναντι στὸν εὐρωπαϊκὸ πόλεμο, με ἐμφανὴ συμπάθεια γιὰ τὶς Κεντρικὲς Αὐτοκρατορίες (Γερμανία - Αὐστρουγγαρία) καὶ τοὺς βενιζελικούς, ὑποστηρικτὲς τῆς εἰσόδου τῆς Ἑλλάδας στὶς ἐπιχειρήσεις στὸ πλευρὸ τῶν Δυνάμεων τῆς Entente (Γαλλία - Μεγ. Βρετανία - Ἰταλία - Ρωσία). Ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς δεύτερης παραίτησης τοῦ Βενιζέλου ἀπὸ τὴν πρωθυπουργία (5 Ὀκτωβρίου 1915) μέχρι τὴν ἐκδήλωση τοῦ κινήματος τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ κατάσταση χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες ἀντιξοότητες. Ἡ Ἑλλάδα, χώρα οὐδέτερη, φιλοξενεῖ στὸ ἔδαφός της στρατεύματα τῶν Δυνάμεων τῆς Entente, ἐνῶ ἡ ἐπικοινωνία τῶν Συμμάχων μαζί της γίνεται σὲ τόνο ἐκβιασμοῦ με ἐπίδοση τελεσιγράφων καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἀκτῶν. Οἱ Κεντρικὲς Αὐτοκρατορίες ἐπεμβαίνουν κι αὐτὲς με τὴν κατάληψη τοῦ Ροῦπελ (Μάιος 1916) καὶ τῆς Καβάλας (Σεπτέμβριος 1916), ἐνῶ στὸν ἐσωτερικὸ τομέα τὸ χάσμα μεταξὺ βασιλικῶν καὶ βενιζελικῶν γίνεται στὸ διάστημα αὐτὸ ἀγεφύρωτο.

Δὲν εἶναι ἀπόλυτα γνωστὸ μέχρι ποῖο σημεῖο οἱ Σύμμαχοι ἐπηρεάσαν τὸν Βενιζέλο στὴν πραγματοποίησή τοῦ κινήματός του. Μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 1916, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φιλελευθέρων εἶχε ἀποκλείσει τὴν περίπτωση δικῆς του συμμετοχῆς σὲ ἐκδηλώσεις με ἀντιδυναστικὸ χαρακτήρα. Τὸν Φεβρουάριο μάλιστα ὑποστήριξε ὅτι δὲν εἶχε ποτὲ διανοηθεῖ ἀλλὰ οὔτε καὶ

ἐπιθυμοῦσε ἀλλαγὴ δυναστείας ἢ πολιτεύματος στὴν Ἑλλάδα¹. Γρήγορα ὅμως, ἀντλώντας θάρρος ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐπιτυχίες τῶν Συμμάχων στὸ μέτωπο τοῦ Verdun, ἐξαπέλυσε μιὰ βίαιη ἐκστρατεία ἐναντίον τῆς κυβέρνησης καὶ τῶν ἀνακτόρων. Ἐκμυστηρεύθηκε μάλιστα στὶς 29 Μαΐου στὸν Γάλλο πρεσβευτὴ Jean Guillemin τὴν πρόθεσή του νὰ μεταβεῖ στὴ Θεσσαλονικὴ ἐπικεφαλῆς μιᾶς προσωρινῆς κυβέρνησης ποὺ θὰ ἐπεξέτεινε τὴν ἐξουσία της στὴ Μακεδονία, στὴν Ἠπειρο καὶ στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου. Σκοπὸς της θὰ ἦταν ὁ σχηματισμὸς καὶ ἡ ὀργάνωση ἐνὸς στρατοῦ ποὺ θὰ πολεμοῦσε στὸ πλευρὸ τῶν Συμμάχων. Παρ' ὄλο ποὺ ἀναγνώρισε τὸν ἐπαναστατικὸ χαρακτήρα ἐνὸς τέτοιου ἐγχειρήματος, ὁ Βενιζέλος ἀρνήθηκε ὁποιοδήποτε ἀντιδυναστικὸ χαρακτηρισμὸ. Ἦθελε νὰ ἀποφύγει μὲ κάθε τρόπο τὴν ἔκρηξη ἐνὸς ἐμφυλίου πολέμου, μὲ Γερμανοὺς καὶ Βούλγαρους ἤδη στὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος. Ἀκόμα λιγότερο ἐπιθυμοῦσε μιὰ ἐξέγερση στὴ νότια Ἑλλάδα, καὶ κυρίως στὴν Ἀθήνα, ὅπου ὁ στρατὸς βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν βασιλικῶν. Δῆλωσε τέλος ὅτι δὲν σκόπευε νὰ προχωρήσει στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου του χωρὶς τὴ συγκατάθεση τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ τοῦ Guillemin ἀποτελεῖ τὴν πρώτη μνεία ποὺ γίνεται γύρω ἀπὸ ἓνα κίνημα ἐναντίον τοῦ καθεστώτος τῆς Ἀθήνας².

Δὲν γνωρίζουμε μέχρι ποιο σημεῖο ἡ ἀλλαγὴ τοῦ Βενιζέλου εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὑποστήριξης τῶν Συμμάχων. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1916, πάντως, οἱ Δυνάμεις τῆς Entente ἐνίσχυαν κάθε ἐκδήλωση ποὺ στρεφόταν ἐναντίον τῆς βασιλικῆς παράταξης, ἀναπτύσσοντας παράλληλα ἔντονη δραστηριότητα στὴν Ἑλλάδα, κυρίως στὸν τομέα τῆς προπαγάνδας. Στὶς 8 καὶ 9 Ἰουνίου, κατὰ τὴν διάρκεια μιᾶς γαλλο-βρετανικῆς διάσκεψης κορυφῆς, ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς Aristide Briand καὶ ὁ στρατηγὸς Joffre ἐμφανίσθηκαν ὡς ὑπέρμαχοι μιᾶς συμμαχικῆς ἐπίθεσης στὸ μακεδονικὸ μέτωπο. Προηγουμένως, ὅμως, ἔπρεπε νὰ ξεκαθαρισθεῖ ἡ κατάσταση ἀπὸ τὴ μεριά τῆς Ἑλλάδας γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς ἐπιχείρησης αὐτῆς, κάτι ποὺ προϋπέθετε κυβερνητικὲς μεταβολὲς στὴν Ἀθήνα³.

Στὶς 29 Αὐγούστου, ἡ ἐξέγερση τῆς ἐπιτροπῆς αὐτοάμυνας τῆς Μακεδονίας στὴ Θεσσαλονικὴ θὰ ἀποτύγγανε χωρὶς τὴν παρέμβαση τοῦ στρατηγοῦ Maurice Sarrail, διοικητῆ τῆς συμμαχικῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ πρόχειρη προετοιμασία τῆς ἐξέγερσης ἔκανε τὸν Βενιζέλο νὰ διστάσει

1. S. Cosmin, *Dossiers secrets de la Triple Entente. Grèce (1914 - 1922)*, Παρίσι 1970, σ. 173, 175.

2. A.E. 255 : Guillemin πρὸς Briand, 1.128 καὶ 1.129 τῆς 30.5.16. G. B. Leon, *Greece and the Great Powers (1914 - 1917)*, Θεσσαλονικὴ 1974, σ. 362.

3. A.E. 989 : Διάσκεψη Λονδίνου. Πρακτικά. Ἡ Στρατιὰ τῆς Ἀνατολῆς εἶχε 334.000 ἄνδρες ἀπὸ τοὺς ὁποίους 106.000 ἦταν Γάλλοι, 100.000 Σέρβοι, 96.000 Βρετανοί, 20.000 Ἴταλοί, 12.000 Ρῶσοι.

γιά τή μετάβασή του στη Θεσσαλονίκη⁴, και μόνο ή πτώση τῆς Καβάλας στις 11 Σεπτεμβρίου 1916 τὸν ἔπεισε νὰ πραγματοποιήσει τὸ σχέδιό του. Στις 26 τοῦ ἴδιου μήνα, με τὴ βοήθεια τῆς γαλλικῆς πρεσβείας, ἐγκατέλειψε τὴν Ἀθήνα⁵. Στις 9 Ὀκτωβρίου σχηματίσει μιὰ προσωρινὴ κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη. Στις 14 καὶ 17, ἀπεύθυνε στοὺς προξένους τῆς Entente αἴτηση γιὰ διπλωματικὴ ἀναγνώριση.

Ἡ ἀνάμειξη τῶν γαλλικῶν κύκλων τῆς Ἀθήνας ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴν τελικὴ ἀπόφαση τοῦ Βενιζέλου. Ἡ στενὴ συνεργασία φαίνεται κι' ἀπὸ τὸν τόνο τῶν τηλεγραφημάτων τοῦ Guillemin, ὁ ὁποῖος ἐπέμενε ὅτι στὴν ὅλη ὑπόθεση, ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ, ἡ Γαλλία ἔπρεπε νὰ θέσει τοὺς συμμάχους της, καὶ κυρίως τὴν Ἰταλία καὶ τὴ Ρωσία, μπροστὰ στὸ τετελεσμένο γεγονός. Μιὰ σταδιακὴ ἀναγνώριση τῆς νέας κυβέρνησης θὰ ἦταν ἡ καλύτερη λύση. Πάνω ἀπ' ὅλα ὅμως, ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλισθεῖ μιὰ στενὴ συνεργασία τῶν βενιζελικῶν τῆς Θεσσαλονίκης με τὴ γαλλικὴ πρεσβεία τῆς Ἀθήνας, ὥστε νὰ μὴ βρεθεῖ ὁ Βενιζέλος ἀπὸ τὴν ἀρχὴ σὲ θέση ἀνεξαρτησίας ἀπέναντι στοὺς Συμμάχους καὶ χαθεῖ ὁ ἔλεγχος τοῦ κινήματος⁶.

Οἱ κυβερνήσεις τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Πετρούπολης ἀρνήθηκαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν προσωρινὴ κυβέρνηση. Οἱ διαβεβαιώσεις ὅμως τοῦ Βενιζέλου ὅτι τὸ κίνημά του δὲν εἶχε χαρακτῆρα ἀντιδυναστικὸ τίς ἔπεισαν νὰ ἐπιτρέψουν στοὺς προξένους τους νὰ ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ με τὴ νέα κυβέρνηση. Ἡ Ἰταλία δὲν δίστασε νὰ κρύψει τὴν προτίμησή της πρὸς τὸ καθεστῶς τῆς Ἀθήνας⁷. Ἀντιδράσεις ἀπόλυτα συνεπεῖς σὲ σχέση με τὴν πολιτικὴ ποὺ ἀκολουθοῦσαν οἱ χῶρες αὐτές. Γιὰ τὴν Ἀγγλία, ἡ δημιουργία ἀναταραχῶν στὴν Ἑλλάδα καθιστοῦσε περισσότερο πολὺπλοκα τὰ προβλήματα σὲ μιὰ περιοχὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἐπιθυμοῦσε ν' ἀποσύρει τίς στρατιωτικὲς της δυνάμεις. Ἡ κυβέρνηση τῆς Α.Μ. εἶχε ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐκφράσει τὴν ἀντίθεσή της στὴν ὅλη συμμαχικὴ ἐπιχείρηση τῆς Μα-

4. Α.Ε. 286 : Graillet πρὸς Briand, 151 τῆς 30.8.16, 154 τῆς 31.8.16, 165 τῆς 9.9.16. Ν. Γρηγοριάδης, *Ἡ Ἑθνικὴ Ἀμυνα τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 1916*, Ἀθήνα 1960, σσ. 23 - 25. M. Sarrail, «La Grèce vénizéliste», στὴν *Revue de Paris*, ἀρ. 24, Δεκέμβριος 1919, σσ. 690 - 693.

5. Α.Ε. 286 : Guillemin πρὸς Briand, 1.776 τῆς 24.9.16.

6. Α.Ε. 286 : Guillemin πρὸς Briand, 1898 τῆς 13.10.16. Α.Υ.Ε. : *Διπλωματικαὶ διαπραγματεύσεις πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀναγνώρισεως τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ τῶν Δυνάμεων* : Guillemin πρὸς Βενιζέλο, χ.ἀ. τῆς 13.10.16. Guillemin πρὸς Graillet, χ.ἀ. τῆς 12.10.16.

7. Α.Ε. 286 : P. Cambon πρὸς Briand, 1381 τῆς 14.10.16. Briand πρὸς Guillemin, 1069 τῆς 14.10.16. Barrère πρὸς Briand 888 τῆς 15.10.16. Α.Ε. 287 : Bertie πρὸς Briand, ὑπομνήματα τῆς 16.10.16 καὶ 25.10.16. Guillemin πρὸς Briand, 1981 τῆς 26.10.16. Α.Υ.Ε. : *Διπλωματικαὶ διαπραγματεύσεις...* : Elliot πρὸς Βενιζέλο, χ.ἀ. τῆς 22.10.16. Demidoff πρὸς Βενιζέλο χ.ἡ.

κεδονίας, καὶ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1915 εἶχε δεχθεῖ μὲ βαριά καρδιά, ὕστερα ἀπὸ πιέσεις, τὴ σταθεροποίηση τοῦ μετώπου καὶ τὴν ἄμυνα τοῦ περιχαρακωμένου στρατοπέδου τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ Ρωσία καὶ ἡ Ἰταλία εἶχαν ἢ κάθε μιὰ τοὺς λόγους τῆς νὰ μὴ ἐπιθυμοῦν τὴν ἐπάνοδο τοῦ Βενιζέλου στὴν ἐξουσία, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας θὰ ἦταν ἡ ταυτόχρονη ἀναζωπύρωση τῆς πολιτικῆς τῆς «Μεγάλης Ἰδέας», ἐπικίνδυνου ἀνταγωνιστῆ τοῦ δικοῦ τους ἐπεκτατισμοῦ στὴν ἀνατολικὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου.

Στις 20 Ὀκτωβρίου τοῦ 1916, Βρετανοὶ καὶ Γάλλοι, σὲ διάσκεψη κορυφῆς στὴν Boulogne-sur-mer, ἀποφάσισαν μόνον τὴν de facto ἀναγνώριση τῆς κυβέρνησης τῆς Θεσσαλονίκης μὲ πλήρη ἠθικὴ καὶ ὕλική ὑποστήριξη (10 ἑκατομ. φράγκα γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ὀργάνωση τῶν διαφόρων ὑπηρεσιῶν τῆς). Ἀποφασίσθηκε ἐπίσης ἡ ἄρση τοῦ ἀποκλεισμοῦ στὶς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας ποὺ εἶχαν προσχωρήσει στὸ κίνημα.

Ἡ πτώση τῆς Καβάλας εἶχε θορυβήσει τοὺς Συμμάχους, ποὺ συμφώνησαν ν' ἀναγκάσουν τὴν κυβέρνησι τῆς Ἀθήνας «νὰ τηρήσει μιὰ πιὸ ἀξιοπρεπὴ στάση» (φράση τοῦ Briand κατὰ τὴ διάσκεψη). Ἀπέφυγαν πάντως νὰ διακόψουν κάθε εἶδους ἐπικοινωνία μαζί τῆς, καὶ ἄρχισαν νὰ προσανατολίζονται πρὸς τὴν ἰδέα μιᾶς συμφιλίωσης ἀνάμεσα στὸν Βενιζέλο καὶ τὸ παλάτι. Κυριότερος ἐνσαρκωτῆς τῆς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς διάσκεψης ὑπῆρξε ὁ ἴδιος ὁ Briand. Τὸ μόνον αὐστηρὸ μέτρο ποὺ ἀποφασίσθηκε ἀφοροῦσε τὴν ἀποστράτευση καὶ τὴ μεταφορὰ τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ στὴν Πελοπόννησο γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς⁸.

Περιμένοντας σκληρότερη στάση τῶν Συμμάχων ἀπέναντί του, ὁ Κωνσταντῖνος δέχθηκε χωρὶς ἀντιρρήσεις τὴν ἀπόφαση αὐτή, ζητώντας μόνον τὴ διαβεβαίωση ὅτι οἱ δυνάμεις τῆς Ἐθνικῆς Ἀμυνας δὲν θὰ εἰσέβαλλαν στὴ Θεσσαλία μόλις τὴν ἐκκένωνε ὁ στρατὸς του. Στις 23 Ὀκτωβρίου ὑπέγραψε μὲ τὸν Γάλλο βουλευτὴ Paul Bénazet συμφωνία σχετικὴ μὲ τὴ μεταφορὰ καὶ τὴν παράδοση στοὺς Συμμάχους ὅλου τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου καθὼς καὶ τοῦ στόλου. Σὰν ἀνταπόδοση, πέτυχε τὴν ἀναγνώριση ἀπὸ τὴν Entente τῆς ἀκεραιότητος τοῦ βασιλείου καὶ τὴν ὑπόσχεση ὅτι ἡ προσωρινὴ κυβέρνησι δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀναγνωρισθεῖ ἐπίσημα. Τέλος, τοῦ δόθηκε

---

8. A.E. 286 : Guillemin πρὸς Briand, 1882 τῆς 11.10.16. A.E. 287 : Margerie πρὸς Guillemin, 1092, πρὸς P. Cambon, 3544, πρὸς Barrère, 1571 τῆς 24.10.16. Isvolsky πρὸς Briand, ὑπομνήματα τῆς 27.10.16 καὶ 30.10.16. A.E. 989 : Διάσκεψη τῆς Boulogne-sur-mer. Πρακτικά. Briand πρὸς Paléologue, 1660 καὶ 1663, Guillemin, 1086 - 1088, Barrère, 1556, P. Cambon, 3497 - 3498 τῆς 21.10.16. C.J. Smith, *The Russian struggle for power (1914 - 1917). A study of russian foreign policy during the First World War*, Νέα Ὑόρκη 1956, σ. 435.

διαβεβαίωση ότι το πολεμικό υλικό και ο στόλος που θα παραχωρούσε δεν θα έπεφταν στα χέρια των βενιζελικών⁹.

Το διμέτωπο παιχνίδι των Δυνάμεων και η προσπάθειά τους να εξασφαλίσουν μιὰ ισορροπία ανάμεσα στις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις, προκάλεσαν απογοήτευση στη Θεσσαλονίκη. Ὁ Νικόλαος Πολίτης, ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης ἔγραφε μὲ πίκρα :

«Πιστεύαμε ὅτι ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης θὰ ἦταν ζήτημα τυπικό, φυσικὴ συνέπεια τῆς γενικῆς ἐπιδοκιμασίας πὸν συνάντησε ἡ κίνησή μας στὴ Γαλλία καὶ τὴ Μεγάλῃ Βρετανία (. . .) Σήμερα ὅμως βρισκόμαστε ἐκτεθειμένοι στὴν κοινὴ γνώμη τόσο στὴν Ἑλλάδα ὡς καὶ στὸ ἔξωτερικό, ἐνῶ ἡ ἀναβολὴ τῆς ἀναγνώρισής μας δυσκολεύει τὴ θέση μας».

Ὁ Βενιζέλος, ἀποτεινόμενος στὸν Guillemin, ἐξέφρασε τὸ φόβο ὅτι οἱ ἐχθροὶ τοῦ κινήματος θὰ παρουσίαζαν τὴν ἄρνηση τῆς ἀναγνώρισης σὰν μιὰ ἀποτυχία, κάτι πὸν μπορούσε νὰ στοιχίσει ἀκριβὰ¹⁰. Μπροστὰ στὸν κίνδυνο πὸν τὴν ἀπειλοῦσε, ἡ κυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης ἀποφάσισε νὰ περάσει στὴ δράση. Στις 2 Νοεμβρίου, δυνάμεις τῆς κατέλαβαν τὴν Κατερίνη, ὕστερα ἀπὸ μικρὴ σύγκρουση μὲ τὴ φρουρὰ τῆς πόλης. Τὸ ἐπείσθιο ἦταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἀνατρέψει τὴν εὐθραυστὴ ισορροπία πὸν θέλησαν νὰ ἐπιβάλουν οἱ Σύμμαχοι. Ὁ Βενιζέλος ἰσχυρίσθηκε ὅτι ἡ ἐπέμβαση ἔγινε ἐν γνώσει τοῦ στρατηγοῦ Sarrail, ἔπειτα ἀπὸ ἔκκληση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς νὰ προσχωρήσει στὸ κίνημα καὶ δίχως καμιὰ πρόθεση νὰ προκληθεῖ ρήξις μὲ τὸ βασιλικὸ στρατό. Κατάφερε πάντως τὸ ἀναμενόμενο ἀποτέλεσμα, νὰ κάνει δηλαδὴ αἰσθητὴ καὶ ὑπολογίσιμη τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κινήματός του.

Τὴν ἴδια μέρα ὁ Κωνσταντῖνος δήλωσε ὅτι δὲν ἦταν διατεθειμένος νὰ ἀποσύρει τὸ στρατό του ἀπὸ τὴ Θεσσαλία, ὅσο θὰ διαρκοῦσε ἡ ἀπειλὴ τῶν βενιζελικῶν στὰ βόρεια σύνορα τῆς ἐπαρχίας. Ὁ Βέναζετ ξέσπασε ἐναντίον τοῦ ἐγχειρήματος, λέγοντας ὅτι ὁ Βενιζέλος εἶχε τὴν ἔγκριση τῶν Δυνάμεων νὰ σχηματίσει κυβέρνησις γιὰ νὰ διώξει τοὺς Βούλγαρους ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὄχι γιὰ νὰ προκαλέσει ἐμφύλιο πόλεμο. Ἡ πολιτικὴ τῆς συμφιλίωσης πὸν ἐπεδίωκε ὁ Briand δέχθηκε ἕνα σοβαρὸ πλήγμα. Πρῶτοι

9. A.E. 262 : Guillemin πρὸς Briand, 1951 - 1953 τῆς 22.10.16, 1966 - 1969 τῆς 24. 10.16, 1970 - 1971 τῆς 25.10.16. A.E. 263 : Κωνσταντῖνος πρὸς Briand, ἐπιστολὴ τῆς 10.10.16. Briand πρὸς Κωνσταντῖνο, ἐπιστολὴ τῆς 12.10.16. A.M.M. 148 : Διαμαντίδης πρὸς Βενιζέλο, χ.ἀ. τῆς 27.10.16. L. Dartige du Fournet, *Souvenirs de guerre (1914 - 1916)*, Παρίσι 1920, σσ. 152 - 162.

10. A.E. 287 : Guillemin πρὸς Briand, 1988 τῆς 27.10.16, 227 τῆς 30.10.16, χ.ἀ. τῆς 31.10.16. Bertie πρὸς Briand, ὑπόμνημα τῆς 31.10.16. A.Y.E. : *Διπλωματικὰ διαπραγματεύσεις . . .* : Βενιζέλος πρὸς Guillemin, 56 τῆς 25.10.16.

οἱ Ἄγγλοι συνειδητοποίησαν ὅτι ἡ πολιτικὴ ποὺ ἀκολουθοῦσαν οἱ χῶρες τῆς Entente ἦταν γεμάτη ἀντιφάσεις καὶ ζήτησαν τὴν ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης. Μὲ βαριὰ καρδιά ἀναγκάστηκε ὁ Briand νὰ εὐθυγραμμισθεῖ πρὸς μιὰ περισσότερο δυναμικὴ στάση ἀπέναντι στοῦ καθεστῶς τῆς Ἀθήνας¹¹.

Ὑστερα ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις αὐτὲς καὶ τὸ νέο προσανατολισμὸ τῆς βρετανικῆς πολιτικῆς, ὁ Βενιζέλος, πατώντας σὲ στερεότερο ἔδαφος, ἀπέκλεισε κάθε δυνατότητα συμφιλίωσής του μὲ τὰ ἀνάκτορα¹².

Στις 6 Νοεμβρίου, ὁ Βέναζετ ὑπέγραψε, κάτω ἀπὸ δυσκολότερες συνθήκες, ἓνα δεῦτερο σύμφωνο μὲ τὸν Κωνσταντῖνο. Ὁ βασιλικὸς στρατὸς θὰ ἐκκένωνε τελικὰ τὴ Θεσσαλία. Ἡ παραχώρηση ὁμως τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου ἀναβλήθηκε γιὰ ἀργότερα. Στις 15 Νοεμβρίου ἀποφασίσθηκε ἡ δημιουργία μιᾶς οὐδέτερης ζώνης στὰ βόρεια σύνορα τῆς Θεσσαλίας. Ἡ ζώνη αὐτὴ, βάθους 3 ὡς 10 χλμ., ἀκολουθοῦσε τὴ γραμμὴ Λιτοχώρου - Σερβίων - Γρεβενῶν μέχρι τὰ ὑψώματα του Λεσκοβίκι. Ἡ ἐκκένωση τῆς ζώνης ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν τμημάτων τῆς Ἐθνικῆς Ἀμυνας καὶ ἡ ἀντικατάστασή τους ἀπὸ συμμαχικὸ στρατὸ πραγματοποιήθηκε στὶς 26 καὶ 27 τοῦ ἴδιου μηνῆ. Ἡ Ἑλλάδα ἦταν πιά γεωγραφικὰ χωρισμένη στὰ δύο. Ἡ προσωρινὴ κυβέρνηση εἶχε κερδίσει τὴν πρώτη της μάχη.

Στὸ Παρίσι, κατὰ τὴ διάρκεια νέας διάσκεψης κορυφῆς, ὁ Briand, σὲ μιὰ ὕστατη προσπάθεια, ἐπιχείρησε νὰ παρουσιάσει τὸ δεῦτερο σύμφωνο τοῦ Βέναζετ σὰν ἀπόδειξη ἐπιτυχίας τῆς πολιτικῆς τῆς συμφιλίωσης :

«Ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις εἶναι πεπεισμένη ὅτι ἡ κατάστασις ἐν τῇ Ἑλλάδι δὲν πρόκειται νὰ ἰσορροπήσῃ ὅσο καιρὸ ὁ βασιλεὺς δὲν ἔχει πετύχει τὴν ἐνωσὴν τῶν δύο παρατάξεων. Πρέπει ὁμως νὰ ἀναρωτηθῆι κανεὶς ἂν ἡ ἐπίσημη ἀναγνώρισις τῆς κυβέρνησης τοῦ κ. Βενιζέλου δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιον. Ἐντὶ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν συμφιλίωσιν ἀνάμεσα ἐν τῷ βασιλείῳ καὶ ἐν τῷ κ. Βενιζέλῳ, ἡ ἀναγνώρισις τοῦ τελευταίου θὰ εἴχῃ σὰν συνέπεια τὴν ἐπικύρωσιν τῆς διάσπασής τους».

Στὴν προσπάθειά του αὐτὴ ὁ Briand ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς, ποὺ ἤθελαν μὲ κάθε τρόπο νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἀναγνώριση τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης, συνάντησε ὁμως τὴν ἀποφασιστικὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἄγγλου πρωθυπουργοῦ Asquith, ποὺ εἶχε πάψει νὰ πιστεύει σὲ μιὰ συμφιλίωσιν καὶ γιὰ τὸν

11. A.E. 263 : Fleuriau πρὸς Briand, 1479 τῆς 5.11.16. Briand πρὸς P. Cambon, 3.776, πρὸς Guillemin, 1.148 τῆς 9.11.16. A.E. 287 : Bertie πρὸς Briand, ὑπόμνημα τῆς 8.11.16. P. Cambon πρὸς Briand 1.178 τῆς 10.11.16. G. Suarez, *Briand. Sa vie, son oeuvre*, Παρίσι 1940, τόμ. Γ', σσ. 488 - 489. G.B. Leon, *ἑ.ἀ.*, σσ. 426 - 428.

12. A.E. 288 : Guillemin πρὸς Briand, 2.161 τῆς 23.11.16. S. Cosmin, *ἑ.ἀ.*, σ. 299.

όποιο ή βοήθεια προς τόν Βενιζέλο αποτελούσε πιά καθήκον για τούς Συμμάχους. Μπροστά στην έπιμονή τής βρετανικής αντιπροσωπείας, ό Γάλλος πρωθυπουργός αναγκάστηκε νά υποκύψει σέ μιá νέα πολιτική πίεσης κατά τής κυβέρνησης τού Κωνσταντίνου, ή όποία προέβλεπε, σάν τελευταίο στάδιο, δυναμική επέμβαση στην 'Αθήνα¹³. Κάτι πού πραγματοποιήθηκε ύστερα από μιá διαδοχή γεγονότων ή έξιστόρηση τών όποιων δέν άφορᾶ ἄμεσα τό θέμα μας, με τήν απόβαση, τήν 1η Δεκεμβρίου, συμμαχικών άγηνμάτων στην 'Αθήνα. Άκολούθησε σύγκρουσή τους με τό βασιλικό στρατό και βομβαρδισμός τής πόλης από τό στόλο τών Δυνάμεων. Στις 2 και 3 Δεκεμβρίου έγινε μιá πρωτοφανής καταδίωξη τών βενιζελικών από τις άρχές τής πρωτεύουσας. Τά γεγονότα τού Δεκεμβρίου 1916 θά μπορούσε νά πεί κανείς ότι αποτελούν όρόσημο, γιατί, με τις συνέπειες πού είχαν στον έλληνικό και τό διεθνή χώρο, προώθησαν τό έλληνικό ζήτημα στην τελική του φάση.

Ή προσωρινή κυβέρνηση, με έπίσημη άνακοίνωση στις 3 Δεκεμβρίου, έκανε αισθητή τήν έντονη αντίδρασή της. Τρεΐς μέρες άργότερα, ό Βενιζέλος ζήτησε και πάλι νά αναγνωρισθεί ή κυβέρνησή του ως μόνη νόμιμη άρχή τής χώρας. Παράλληλα πρότεινε στον Sarraill τή συμμετοχή δύο μεραρχιών τού στρατού τής Άμυνας για πιθανή συμμαχική επέμβαση στη Θεσσαλία και ζήτησε νά τού παραχωρηθεί όλόκληρος ό έλαφρός έλληνικός στόλος, πού προηγουμένως είχε κατασχεθεί από τις Δυνάμεις, για νά καταλάβει τά νησιά ὥστε νά προσχωρήσουν στο κίνημα¹⁴.

Γενικότερα, ή κυβέρνηση τής Θεσσαλονίκης ανέπτυξε μιá έντονη διπλωματική δραστηριότητα γύρω από τό θέμα τής έπίσημης αναγνώρισης. Τήν έπομένη τών γεγονότων τής 'Αθήνας, οι Έλληνες πρέσβεις στο Παρίσι και στο Λονδίνο Άθως Ρωμάνος και Ίωάννης Γεννάδιος παραιτήθηκαν και τέθηκαν στη διάθεση τής προσωρινής κυβέρνησης. Φιλελεύθεροι βουλευτές τής βουλής τού Ίουνίου 1915 έφυγαν με ειδικές άποστολές στο έξωτερικό. Ό Άλέξανδρος Διομήδης πήγε στο Παρίσι και στο Λονδίνο, ό Άπόστολος Άλέξανδρης στη Ρώμη. Τέλος, δυο αντιπροσωπείες με έπικεφαλής τούς Γεώργιο Καφαντάρη και Παναγιώτη Άραβαντινό διέσχισαν τόν Άτλαντικό με σκοπό νά συγκεντρώσουν στις Η.Π.Α. Έλληνες έθε-

13. A.E. 263 : Briand προς P. Cambon, 3850 - 3853, προς Paléologue 1905 - 1908, προς Barrère, 1846 - 1849, προς Guillemin, 745 - 748 τής 16.11.16. A.E. 990 : Διάσκεψη Παρισιοῦ (15 - 16. 11.16) Πρακτικά. D. Lloyd-George, *War Memoirs*, Λονδίνο 1933, τόμ. Β', σσ. 932 - 959.

14. A.E. 288 : Graillet προς Briand, 231-232 τής 6.12.16, 233 τής 7.12.16. Guillemin προς Briand, 2.246 τής 7.12.16. A.Y.E. : *Διπλωματικά διαπραγματεύσεις...* : Βενιζέλος προς τούς προξένους τών χωρών τής Entente, 583 τής 6.12.16. Πολίτης προς Guillemin, 595 τής 7.12.16.

λοντές καί νά τοὺς στείλουν στὸ μακεδονικὸ μέτωπο. Ὁργανώθηκαν ὁμιλίες στὴ Νέα Ὑόρκη καί στὴ Βοστώνη. Τὴν ἴδια στιγμή, οἱ ἑλληνικὲς παρκοικίες τοῦ Λονδίνου, τοῦ Λίβερπουλ, τοῦ Κάρντιφ, τοῦ Καΐρου καί τῆς Ἀλεξάνδρειας ἔπαψαν νά ἀναγνωρίζουν τὸν Κωνσταντῖνο σὰν βασιλιά¹⁵.

Αὐτοὶ ὅμως ποὺ θορυβήθηκαν περισσότερο ἀπὸ τὰ γεγονότα τῆς Ἀθήνας ἦταν οἱ ἴδιοι οἱ Σύμμαχοι. Κανείς δὲν εἶχε προβλέψει ἐπεισόδια τέτοιου μεγέθους, τὰ ὁποῖα, σὲ συναρτησὴ μὲ τὴν ἐκκένωση τῆς Βλαχίας ἀπὸ τὸν ρουμανικὸ στρατὸ καί τὴν πτώση τοῦ Βουκουρεστίου στὶς ἀρχὲς Δεκεμβρίου, πρόσθεσαν διαστάσεις στὸ πρόβλημα τῆς ἀσφάλειας τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς.

Στὶς 3 Δεκεμβρίου, ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις πρότεινε τὴν ἐκθρόνισις τοῦ Κωνσταντίνου καί τὴν ἐπίσημη ἀναγνώρισις τῆς προσωρινῆς κυβέρνησις. Τὸ γενικὸ ἐπιτελεῖο ἐπιθυμοῦσε δυναμικὴ ἐπέμβασις στὴ νότια Ἑλλάδα. Ἐντυπωσιακὴ ὁμολογουμένως ἀλλαγὴ τόνου, ποὺ ὅμως ἀντικρούσθηκε ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους Συμμάχους. Τὸ Λονδίνο ἀπάντησε στὶς 4 Δεκεμβρίου ὅτι ἡ ἐκθρόνισις δὲν μποροῦσε νά γίνῃ, τὴ στιγμή ποὺ οἱ Δυνάμεις δὲν εἶχαν πλήρη ἔλεγχο τῆς κατάστασις στὴν Ἀθήνα καί ὅτι ἡ ἐπίσημη ἀναγνώρισις τοῦ Βενιζέλου θὰ προκαλοῦσε τὴ σφαγὴ τῶν ὁπαδῶν του στὴν πρωτεύουσα. Ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἐμπορικῶ ἀποκλεισμοῦ ἦταν γιὰ τοὺς Ἄγγλους ἡ ἀποτελεσματικότερη γιὰ τὴν ὥρα μέθοδος. Ἡ ρωσικὴ κυβέρνησις δῆλωσε ὅτι ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Κωνσταντίνου δὲν θὰ γινόταν εὐνοϊκὰ δεκτὴ ἀπὸ τοὺς συντηρητικὸς κύκλους τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ πρότασις γιὰ ἀναγνώρισις τοῦ Βενιζέλου προκάλεσε τὴν ἔντονη ἀντίδρασις τῆς κυβέρνησις τῆς Ρώμης¹⁶.

Οἱ Γάλλοι συνέχισαν παρ' ὅλα αὐτὰ τὶς πιέσεις, ἐνῶ ὁ Briand μεταμορφώθηκε σὲ ἀπόστολο τῆς δυναμικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στὴ βασιλικὴ Ἑλλάδα. Ἐφθανε νά πεισθοῦν οἱ Ρῶσοι ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νά ἐπέλθῃ ἀλλαγὴ τῆς δυναστείας καί οἱ Ἴταλοι ὅτι οἱ Σύμμαχοι δὲν δούλευαν γιὰ τοὺς βενιζελικούς. Ἡ νεοσύστατη κυβέρνησις τοῦ Lloyd George ἀπέριψε γιὰ δευτέρη φορὰ τὶς προτάσεις τῶν Γάλλων, ὑποστηρίζοντας ὅτι στὸ Παρίσι ἐπικρατοῦσε πλήρης πανικὸς σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς ἀσφάλειας τῆς Στρατιᾶς τῆς

---

15. A.E. 264 : Σημειώσεις τοῦ J. Cambon, 3.12.16. P. Cambon πρὸς Briand, 1606 τῆς 4.12.16. A.E. 288 : Barrère πρὸς Briand, 1038 τῆς 22.11.16, 1071 τῆς 27.11.16. Guillemin πρὸς Briand, 2.813 τῆς 26.11.16, 4 τῆς 15.12.16. P. Cambon πρὸς Briand 1303 τῆς 12.12.16. Defrance πρὸς Briand, 522 τῆς 18.12.16. Βενιζέλος πρὸς Briand, ὑπόμνημα τῆς 19.12.16. Jusserand πρὸς Briand, 935 τῆς 21.12.16. A.Y.E. : *Διπλωματικὰ διαπραγματεύσεις...* : Πολίτης πρὸς Γεννάδιο, 726 τῆς 19.12.16.

16. A.E. 264 : Barrère πρὸς Briand, 1.101 - 1.102 τῆς 3.12.16, 1.112 - 1.115 τῆς 5.12.16, 1.135 τῆς 9.12.16. Paléologue πρὸς Briand, 1.259 τῆς 4.12.16. A.E. 265 : Isvolsky πρὸς Briand, ὑπόμνημα τῆς 10.12.16.

Ἐνατολῆς. Δέχθηκε ὁμως τὴν ἐπίδοση τελεσιγράφου πρὸς τὴν κυβέρνησις τῆς Ἀθήνας (14 Δεκεμβρίου) γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Πελοπόννησο. Οἱ ὄροι ἔγιναν δεκτοὶ ἀπὸ τὸν πρωθυπουργὸ Σπυρίδωνα Λάμπρο.

Οἱ Ἴταλοί, προκειμένου νὰ διαλυθοῦν οἱ ὑποψίες τους, ἐπεδίωξαν ἀπὸ τὴς κυβερνήσεις τῆς Entente ὑπεύθυνη δήλωσις ὅτι θὰ ἀπέτρεπαν τὴν ἐπέκτασι τοῦ βενιζελικοῦ κινήματος εἰς τὴ νότια Ἑλλάδα. Οἱ γαλλικοὶ διπλωματικοὶ κύκλοι δὲν ἔκρυψαν τὴ δυσἀρέσκειά τους. Ἡ Ἰταλία προσπαθοῦσε, κατὰ τὴ γνώμη τους, νὰ πείσει τοὺς Συμμάχους νὰ ὑποστηρίξουν ἀκόμα καὶ μὲ τὰ ὄπλα τὸ θρόνον τοῦ Κωνσταντίνου σὲ περίπτωσι ξεσπάσματος βενιζελικοῦ κινήματος εἰς τὴ νότια Ἑλλάδα¹⁷.

Ὁ διαλλακτικότερος τόνος τῆς κυβερνήσεως τῆς Ἀθήνας καὶ ἡ ἀπάντησί της σ' ἓνα νέο τελεσίγραφο τῶν Δυνάμεων (31 Δεκεμβρίου) ὅτι δὲν εἶχε πρόθεσι νὰ ἐμπλακεῖ σὲ πόλεμον μαζί τους, ἔπεισε τοὺς Συμμάχους νὰ προχωρήσουν εἰς τὴ διπλωματικὴ ἀναγνώρισι τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως. Οἱ Ρωμάνος, Γεννάδιος καὶ Δημήτριος Κακλαμάνος διορίσθησαν ἀντίστοιχα ἀντιπρόσωποι εἰς Παρίσι, εἰς Λονδίνο καὶ εἰς τὴν Πετροῦπολιν. Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία ἔστειλαν εἰς Θεσσαλονίκην τοὺς Robert de Billy καὶ λόρδον Granville, συμβούλους πρεσβειῶν μέχρι τὴ στιγμὴ ἐκείνη. Μόνον ὁ Ἀλεξανδρῆς δὲν κατάφερε νὰ γίνῃ δεκτὸς ἀπὸ τὴν κυβέρνησι τῆς Ρώμης. Τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἡ Ἰταλία ὑποπευόταν ὅσο ποτὲ ὅτι οἱ σύμμαχοί της προσπαθοῦσαν μὲσω τῆς βενιζελικῆς Ἑλλάδος νὰ προωθήσουν μακροπρόθεσμα τὰ δικά τους συμφέροντα εἰς τὴν περιοχὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας¹⁸.

B. Ἡ δευτέρα φάσι (Ἰανουάριος - Ἰούνιος 1917)

Ἡ διάσπασι τῶν Συμμάχων ἀπέναντι εἰς τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης ἐπιβεβαιώθη κατὰ τὴ διάσκεψιν κορυφῆς ποῦ ἐγένετο εἰς τὴ Ρώμην (6-7 Ἰανουαρίου 1917). Κύριον θέμα ἦταν ἡ κατάστασι ποῦ εἶχε δημιουργηθεῖ εἰς

17. A.E. 266 : Barrère πρὸς Briand, 1213 - 1214 τῆς 20.12.16, 1.231 τῆς 23.12.16, 1.251 τῆς 25.12.16. Paléologue πρὸς Briand, 1.333 τῆς 21.12.16. Guillemin πρὸς Briand, 30 - 32 τῆς 21.12.16, 41 καὶ 44 τῆς 23.12.16. A.E. 288 : Bertie πρὸς Briand ὑπόμνημα τῆς 14.12.16. Briand πρὸς P. Cambon, 4.228, πρὸς Guillemin, 1.264 τῆς 15.12.16.

18. A.E. 289 : Briand πρὸς Graillet, 2 τῆς 3.1.17. Graillet πρὸς Briand, 1, τῆς 1.1.17, 2 τῆς 2.1.17, 18 τῆς 4.1.17. A.Y.E. : *Διπλωματικαὶ διαπραγματεύσεις...* : Πολίτης πρὸς Guillemin, 800 τῆς 25.12.16, πρὸς Γεννάδιο, 744 τῆς 21.12.16, πρὸς Κορομηλά, 826 τῆς 28.12.16. A.Y.E. Ἀποστολὴ Ἀλεξανδρῆ εἰς Ρώμην : Ἀλεξανδρῆς πρὸς Πολίτη. χ.ἀ. τῆς 27.12.16.

Βαλκάνια ὕστερα ἀπὸ τὴν πῶση τῆς Ρουμανίας καὶ τὰ γεγονότα τῆς Ἀθήνας. Οἱ Γάλλοι ὑποστήριξαν τὴν ἰδέα μιᾶς συμμαχικῆς εἰσβολῆς στὴ Θεσσαλία δίχως τὴ συμμετοχὴ τοῦ βενιζελικοῦ στρατοῦ στὴν ἐπιχείρηση αὐτή. Οἱ Ἄγγλοι φοβήθηκαν νέες περιπλοκές. Οἱ Ἴταλοι ἐπεδίωξαν νὰ δοθεῖ στὸν Κωνσταντῖνο ἡ βεβαίωση ὅτι τὰ ἐδάφη ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ἐκκενώσει ὁ στρατὸς του δὲν θὰ ἔπεφταν στὰ χέρια τῶν βενιζελικῶν.

«Δὲν ἐμπιστεύομαι τὸν Κωνσταντῖνο περισσότερο ἀπὸ ἐσᾶς. Ἴσως νὰ τρέφω λιγότερη ἐμπιστοσύνη γιὰ τὴν κυβέρνηση τοῦ κ. Βενιζέλου. Αὐτὸ ὅμως ποὺ προτείνω εἶναι ν' ἀφαιρέσουμε ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ κυβέρνηση κάθε πρόσχημα ὅτι τὴν ἀφοπλίζουμε μὲ σκοπὸ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἐπανάστασης καὶ ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν νότων τοῦ στρατοῦ μας», δήλωσε ὁ Ἴταλὸς ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν Sonnino.

Βρετανοὶ καὶ Γάλλοι ἀπάντησαν ὅτι τοὺς ἦταν ἀδιανόητο νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐξάπλωση τοῦ βενιζελικοῦ κινήματος, ἂν ὁ πληθυσμὸς τῆς νότιας Ἑλλάδας τὴν ἐπιθυμοῦσε. Τὸ μόνο ποὺ μπορούσαν νὰ κάνουν ἦταν νὰ παρακαλέσουν τὸν Βενιζέλο νὰ ἀποτρέψει τὴ δημιουργία ταραχῶν στὶς περιοχὲς τίς ὁποῖες θὰ εἶχε προηγουμένως ἐγκαταλείψει ὁ βασιλικὸς στρατὸς. Τὸ ἐνδεχόμενο ὅμως συμμαχικῆς εἰσβολῆς στὴ Θεσσαλία βρῆκε ἀντίθετη τὴν Ἀγγλία. Οἱ οὐδέτερες χώρες ἦταν ἱκανὲς νὰ τὴν παρομοιάσουν μὲ τὴ γερμανικὴ εἰσβολὴ στὸ Βέλγιο τὸ 1914. Τελικὰ ἀποφασίσθηκε ἡ ἐπίδοση νέου τελεσιγράφου στὴν Ἀθήνα τὸ ὁποῖο θὰ ἀφοροῦσε τὴ δημιουργία συμμαχικοῦ ἐλέγχου κατὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ στὴν Πελοπόννησο. Ἡ δήλωση αὐτὴ θὰ συνοδευόταν ἀπὸ τὴ διαβεβαίωση ὅτι δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτραπεῖ στοὺς βενιζελικοὺς ἡ ἐκμετάλλευση τῆς νέας κατάστασης. Ἄν μέσα σὲ 48 ὥρες δὲν δινόταν ἱκανοποιητικὴ ἀπάντηση, ὁ Sarrail θὰ ἦταν ἐλεύθερος νὰ ἐπέμβει στὴ Θεσσαλία¹⁹.

Ἐνῶ κατὰ τὴ διάσκεψη τῆς Ρώμης ἐπιβεβαιώθηκε ἡ διάθεση τῶν Γάλλων νὰ εἰσβάλουν στὴ νότια Ἑλλάδα, ὁ φόβος τῶν Ἀγγλων γιὰ δημιουργία νέων περιπλοκῶν καὶ ἡ ἐπιμονὴ τῶν Ἴταλῶν νὰ περιορισθεῖ ἡ ἐξάπλωση τοῦ βενιζελισμοῦ, περισσότερο ἐνδιαφέρον παρουσίασαν ὀρισμένες ἐνθαρρυντικὲς γιὰ τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης δηλώσεις ποὺ δόθηκαν στὰ παρασκήνια ἀπὸ Βρετανοὺς καὶ Γάλλους. Πρῶτος ὁ Lloyd George ἐκμυστηρεύθηκε στὸν Ἀλεξανδρῆ ὅτι ἡ στάση τῆς Ἰταλίας, ποὺ δὲν ἀνῆκε στὶς Προστάτιδες Δυνάμεις τῆς Ἑλλάδας, δὲν εἶχε τόσο μεγάλη σημασία γιὰ τὸ κίνημα. Ἄρκοῦσε τὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἡ ὑποστήριξη τῶν Ἀγγλων καὶ τῶν Γάλλων. Στὴ συνέχεια, ὁ Briand, μόλις ἐπέστρεψε στὸ Παρίσι, δήλωσε

19. Α.Ε. 991 : Διάσκεψη Ρώμης (6 - 7 .1.17) Πρακτικά. D. Lloyd-George, *ε.ά.*, τόμ. Γ', σσ. 1413 - 1451.

στὸν Ἀλέξανδρο Διομήδη ὅτι ἡ λύση τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος βρισκόταν στὸ τέλος τοῦ δρόμου ποῦ εἶχε χαράξει ἡ ἐπανάσταση τῆς Θεσσαλονίκης.

Ἡ εὐθυγράμμιση τῶν Ἱταλῶν στὶς τελικὲς ἀποφάσεις τῆς διάσκεψης ὀφειλόταν στὶς γαλλο-βρετανικὲς πιέσεις. Οἱ κύκλοι τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Sonnino, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τῶν ἱμπεριαλιστῶν, δὲν ἔκρυβαν τὴν ἀντιπάθειά τους πρὸς τὸ βενιζελικὸ κίνημα. Χαρακτηριστικὴ ἦταν ἡ ἐπιμονή τους νὰ μὴ χορηγοῦν ἐπίσημη ἀκρόαση στὸν Ἀλεξάνδρῃ. Ἡ κυβέρνηση τῆς Ρώμης ἀκολουθοῦσε τὴν πολιτικὴ τῶν ἄλλων Συμμάχων, ἀπλῶς καὶ μόνο γιατί δὲν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ τὴ μεταβάλλει²⁰.

Ἀρχὲς Φεβρουαρίου, ὁ Διομήδης ἐπισκέφθηκε τὸ Λονδίνο, πεπεισμένος ὅτι ἡ πρωτοβουλία γιὰ τὴν τελικὴ λύση τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος ἀνῆκε στὴν Ἀγγλία. Οἱ κύκλοι τοῦ War Office, ἀπορροφημένοι ἀπὸ τὴν κατάσταση τοῦ δυτικοῦ μετώπου, εἶχαν κάπως παραμελήσει τὰ Βαλκάνια. Ἡ στασιμότητα ὅμως τοῦ ρουμανικοῦ μετώπου, ἡ ἐπικείμενη ρωσικὴ ἐπίθεση στὴ Βλαχία καὶ ὀρισμένα ἐνθαρρυντικὰ ἀποτελέσματα στὴ Μεσοποταμία, εἶχαν κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Βρετανῶν γιὰ μιὰ ἐπέκταση τῆς ἐπιρροῆς τους στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Φοβούμενοι μιὰ πιθανὴ κάθοδο τῶν Ρώσων πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη ἢ μιὰ ἐπέμβαση τῶν Ἱταλῶν στὰ μικρασιατικὰ παράλια, ἄρχισαν νὰ ὀραματίζονται μιὰ ἰσχυρὴ Ἑλλάδα, ἱκανὴ νὰ διοχετεύσει τὴ δική τους ἐπιρροή στὴν περιοχὴ αὐτή. Ὁ προσανατολισμὸς τῶν βενιζελικῶν ἀνταποκρινόταν ἀπόλυτα στὶς ἀγγλικὲς βλέψεις. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, οἱ ἰδέες τοῦ κινήματος τῆς Θεσσαλονίκης ἄρχισαν, μὲ τὴ συμβολὴ τοῦ βρετανικοῦ τύπου, νὰ γίνονται γνωστὲς στὴν κοινὴ γνώμη²¹.

Ὁ πιὸ ὑπολογίσιμος ἀντίπαλος γιὰ τοὺς βενιζελικοὺς παρέμενε ἡ Ἱταλία. Σοσιαλιστὲς καὶ καθολικοί, ἐπειδὴ ἐπιθυμοῦσαν, ὁ καθένας γιὰ διαφορετικὸ λόγο, τὴ σύναψη εἰρήνης μὲ τὶς Κεντρικὲς Αὐτοκρατορίες, ἀντιμετώπιζαν μὲ συμπάθεια τὴ θέληση τοῦ Κωνσταντίνου νὰ διατηρήσει τὴν Ἑλλάδα οὐδέτερη. Γιὰ τοὺς Ἱταλοὺς ἱμπεριαλιστὲς ποῦ εἶχαν βλέψεις στὴ Μικρὰ Ἀσία, στὴν Ἥπειρο, ποῦ ἐπέμεναν στὴν ἀποστρατικοποίηση τῆς Κέρκυρας καὶ στὴ δημιουργία ναυτικῆς βάσης στὰ Δωδεκάνησα, ἡ ἄνοδος τοῦ Βενιζέλου στὴν ἐξουσία καὶ ἡ εἴσοδος τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο. ἔπρεπε νὰ ἀποτραποῦν μὲ κάθε τρόπο. Ὑπῆρξε μάλιστα διπλὴ ἐπαφὴ μετα-

20. Α.Υ.Ε.: Ἀποστολὴ Ἀλεξάνδρῃ... : Ἀλεξάνδρῃ πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 7.1.17, 9.1.17, 31.1.17. Α.Υ.Ε.: Ἀποστολὴ Διομήδους εἰς Παρισίους καὶ Λονδῖνον : Διομήδης πρὸς Βενιζέλο, 1 τῆς 12.1.17, 2 τῆς 15.1.17.

21. Α.Μ.Μ. 313 - Α.Υ.Ε.: Ἀποστολὴ Διομήδους... : Διομήδης πρὸς Βενιζέλο, ἔκθεση τῆς 26.1.17. Γεννάδιος πρὸς Πολίτη, 208 τῆς 15.2.17. Διομήδης πρὸς Βενιζέλο, χ.ἀ. τῆς 7.3.17.

ξὺ τῶν κυβερνήσεων τῆς Ρώμης καὶ τῆς Ἀθήνας. Πρῶτα ὁ Sonnino συμβούλευσε τὸν Κωνσταντίνο νὰ ἱκανοποιήσει τὸ ταχύτερο τὶς ἀπαιτήσεις τῶν Δυνάμεων τῆς Entente, ὥστε ν' ἀποφευχθεῖ μιὰ γαλλοβρετανικὴ ἐπέμβαση στὴ νότια Ἑλλάδα. Τὴν ἴδια στιγμή, στὴ Θεσσαλονίκη, κυκλοφόρησαν φήμες ὅτι πραγματοποιήθηκε συμφωνία μεταξὺ τοῦ Ἑλληνα μονάρχου καὶ τοῦ πρεσβευτῆ τῆς Ἰταλίας στὴν Ἀθήνα μὲ σημαντικὲς παραχωρήσεις στὴν Ἠπειρο καὶ στὰ Δωδεκάνησα. Σύμφωνα μὲ τὶς ἴδιες φήμες, σὰν ἀντάλλαγμα ἡ Ἰταλία ὑποσχέθηκε τὴν παραμονὴ τῆς δυναστείας στὸν ἑλληνικὸ θρόνο. Στὴ Ρώμη, ὁ Ἀλεξανδρῆς ἐξακολουθοῦσε νὰ βρίσκεται ἀπομονωμένος στὸ περιθώριο. Τὴν ἴδια στιγμή, ἡ Ἰταλία ἴδρυσε ἐμπορικὸ ἐπιμελητήριον στὴ Θεσσαλονίκη, ἀξάνοντας συγχρόνως τὴ συχνότητα τῶν ναυτικῶν δρομολογίων. Ἦρθε σὲ ἐπικοινωνία μὲ τὴν ἑβραϊκὴ κοινότητα, ποὺ ἐπιθυμοῦσε τὴν αὐτονομία τῆς Μακεδονίας καὶ ποὺ διατηροῦσε ἀπὸ παλιὰ σχέσεις μὲ τὸ χρηματιστήριον τοῦ Μιλάνου. Ἔτσι δημιούργησε μιὰ ἀξιόλογη πελατεία ποὺ θὰ βοηθοῦσε στὴν ἐξάπλωσι τῆς ἰταλικῆς οἰνομικῆς ἐπιρροῆς στὴν περιοχὴ. Ταυτόχρονα ἡ πελατεία αὐτὴ θὰ ἀποτελοῦσε κι ἓνα ἀντίβαρο στὸ φιλοβενιζελικὸ ρεῦμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ Θεσσαλονίκη²².

Μιὰ αἴσθησις ἀνησυχίας εἶχε κυριεύσει τὴν προσωρινὴν κυβέρνησι, λόγω τῆς γεμάτης ἀστάθεια πολιτικῆς τῶν Δυνάμεων. Ἀπὸ τὶς πρῶτες τοῦ ἐπαφῆς στὸ Παρίσι, ὁ Διομήδης εἶχε σχηματίσει τὴν ἐντύπωσι ὅτι οἱ Γάλλοι, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν ἐπιμονὴ τῶν Ἰταλῶν, ἦταν ἔτοιμοι νὰ προβοῦν σὲ ὀρισμένους παραχωρήσεις ποὺ θὰ ἱκανοποιοῦσαν τοὺς συμμάχους τους. Ἡ ἄρνησί τους νὰ παραδώσουν τὸ στόλον τοῦ βενιζελικοῦ ποὺ θὰ τοὺς ἐπέτρεπε νὰ προχωρήσουν στὴν ἐξάπλωσι τοῦ κινήματος ἦταν χαρακτηριστικὴ. Ἔτσι, μόνο ἡ συμμετοχὴ τοῦ στρατοῦ τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνας στὶς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις στὸ μακεδονικὸ μέτωπον ἦταν πιά ἱκανὴ νὰ κατοχυρώσει τὴν ἐξουσία τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως. Καὶ στὸν τομέα αὐτὸ ὅμως ὑπῆρχαν ἐκκρεμότητες. Ἡ ἀργοπορία τῆς παράδοσης τοῦ πολεμικοῦ ὕλικου ποὺ εἶχαν ὑποσχεθεῖ οἱ Σύμμαχοι ἀνέβαλε τὴν ἐπιστράτευσι ἢ ὅποια εἶχε προγραμματισθεῖ γιὰ τὴν Κρήτη καὶ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ πού, σύμφωνα μὲ ἐκτιμήσεις Γάλλων ἐιδικῶν, θὰ κινητοποιοῦσε συνολικὰ 33.000 ἄνδρες. Ἀνάλογη καθυστέρηση ὑπῆρχε καὶ στὸ θέμα τῆς οἰκονομικῆς ἐνίσχυσης : ἡ γαλλικὴ κυβέρνησι δὲν ἔδειχνε πρόθυμη νὰ χορηγήσει χωρὶς τὴν ἔγκρισι τῶν Ἀγγλων τὸ ποσὸ ποὺ εἶχε συμφωνηθεῖ (11 ἑκατ. δρχ.). Μὲ δυὸ διαβήματα στὶς 5 καὶ 17 Φεβρουαρίου, ὁ Ρωμάνος ζήτη-

22. A.E. 268 : Billy πρὸς Briand, 24 τῆς 25.1.17. Barrère πρὸς Briand, 94 τῆς 27.1.17. A.E. 269 : Barrère πρὸς Briand, 145 τῆς 8.2.17. A.E. 289 : Billy πρὸς Briand ἔκθεσι 10 τῆς 5.2.17. A.Y.E. : Ἀποστολὴ Ἀλεξανδρῆ. . . : Ἀλεξανδρῆς πρὸς Πολίτη, 14 τῆς 1.3.17.

τησε από τους Συμμάχους να επιταχύνουν την εκπλήρωση των υποσχέσεων τους. Στο τέλος του μήνα, αφού είχε ήδη αναβληθεί ή επιστράτευση, ή βρετανική κυβέρνηση δέχθηκε να συμμετάσχει κατά το ήμισυ. Άρχες Μαρτίου, μόνο 1.134.000 δρχ. είχαν δοθεί και ή ευθύνη βάραινε τή γραφειοκρατία του άγγλικού ύπουργείου των Οικονομικών. Ό Βενιζέλος δέν έκρυβε τήν άνυπομονησία του :

*«Δέν ζητώ από τις Δυνάμεις να έκθρονίσουν τον Κωνσταντίνο (...)
Ζητώ μόνο να μου δώσουν τή δυνατότητα να συγκροτήσω ένα στρατό για να
μπορέσουμε να πολεμήσουμε στο πλευρό τους τον κοινό έχθρό».*

Τέλη Μαρτίου ή κατάσταση χειροτέρευσε, καθώς ή προσωρινή κυβέρνηση δέν ήταν σε θέση να πληρώσει τὸ μισθὸ των στρατιωτών. Ό Sarraill δέ μπόρεσε να χορηγήσει παρὰ 500.000 δρχ. μπροστά σε ένα έλλειμμα 8 έκατομ. Έχοντας προγραμματίσει τήν επιστράτευση για τις 18 Άπριλίου, ό Βενιζέλος άπειλησε με διάλυση του στρατού του, αν μέχρι τότε δέν είχε ένισχυθεί με τήν άπαραίτητη οικονομική βοήθεια²³.

Για ένα μήνα, τὸ έλληνικό ζήτημα δέν παρουσίασε ιδιαίτερη έξαρση. Έ ένταση αναζωπυρώθηκε τὸν Άπρίλιο, χάρη σε τρία διεθνή γεγονότα : τήν παραίτηση του τσάρου Νικολάου του Β΄ τής Ρωσίας, τήν είσοδο των Η.Π.Α. στὸν πόλεμο και τήν άνατροπή τής κυβέρνησης Briand.

Έ καθεστωτική μεταβολή στη Ρωσία έγινε δεκτή με ένθουσιασμό από τους κύκλους τής Θεσσαλονίκης. Ένα δημοκρατικό Κράτος θά ήταν λιγότερο ευαίσθητο στην ιδέα τής αναγέννησης τής ὀρθόδοξης Βυζαντινής αυτοκρατορίας και δέν θά έθετε έμπόδια στην πραγματοποίηση τής «Μεγάλης Ίδέας». Έ είδηση αυτή προκάλεσε έντονη άνησυχία στους βασιλικούς που τήν άντιμετώπισαν σαν συμβολική άρχή σημαντικών έξελίξεων στην Έλλάδα. Οί βενιζελικοί διπλωματικοί άντιπρόσωποι στο Λονδίνο και στο Παρίσι άφηναν να νοηθεί ότι ή έλληνική κοινή γνώμη ήταν ευνοϊκά διατεθειμένη άπέναντι στη ρωσική μεταβολή. Στην Πετρούπολη, ό νέος ύπουργός Έξωτερικών Μιλίουκoff διαβεβαίωσε τὸν Κακλαμάνο ότι ή κυβέρνησή του σκόπευε να στείλει σύντομα άντιπρόσωπο στη Θεσσαλονίκη.

23. A.E. 289 : Billy πρὸς Briand, 35 τής 30.1.17, 42 τής 12.2.17. Ρωμάνος πρὸς Briand, ύπομνήματα τής 9.2.17 και 17.2.17. Ρωμάνος πρὸς J. Cambon, ύπόμνημα τής 23.2.17. Ρωμάνος πρὸς Γεννάδιο, 3.471 τής 17.2.17. Margerie πρὸς P. Cambon, 762 τής 17.2.17, 933 τής 27.2.17. Βενιζέλος πρὸς τὸν γενικό γραμματέα του Συνεδρίου των έλληνικών παροικιών, 15.2.17. A.E. 290 : Ρωμάνος πρὸς Briand, ύπόμνημα τής 1.3.17. P. Cambon πρὸς Briand, 384 τής 9.3.17, 429 τής 17.3.17. A.E. 291 : Ρωμάνος πρὸς Ribot, ύπόμνημα τής 9.4.17.

Ἡ πραγματικότητα ἀπαιτοῦσε μεγαλύτερη μετριοπάθεια : ὁ Milioukoff ἦταν ἀπὸ τὰ λίγα μέλη τῆς νέας κυβέρνησης ποὺ διατηροῦσε τὶς ἐπεκτατικὲς βλέψεις τοῦ τσαρικοῦ καθεστώτος. Ἀντιμετωπίσθηκε ὁμως δυναμικὰ ἀπὸ τὸν Kerensky, ὑπουργὸ Δικαιοσύνης, καὶ τὸν Tereschenko, ὑπουργὸ Οἰκονομικῶν, ἐχθροὺς τῆς ἰμπεριαλιστικῆς πολιτικῆς. Ἡ κατάσταση βελτιώθηκε γιὰ τὴν κυβέρνηση τῆς Θεσσαλονίκης τὸν Μάιο, ὅταν ὁ πρῶτος ἔγινε πρωθυπουργὸς καὶ ὁ δεύτερος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν²⁴.

Ἡ εἴσοδος τῶν Η.Π.Α. στὸν πόλεμο τὸν Ἀπρίλιο ἀφαίρεσε ἀπὸ τὸν Κωνσταντίνο ἓνα σημαντικὸ ὑποστηρικτὴ, στὸν ὁποῖο προσέφευγε κάθε φορὰ ποὺ θεωροῦσε ὅτι ἡ οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδας εἶχε παραβιασθεῖ ἀπὸ τοὺς Συμμάχους. Οἱ βενιζελικοὶ ἄρχισαν νὰ τρέφουν ἐλπίδες γιὰ βελτίωση τῆς κατάστασης, γιατί ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς ἀφίξης τῆς ἀποστολῆς τους στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες εἶχαν δημιουργηθεῖ ἐμπόδια στὴ στρατολόγησι ἐθελοντῶν γιὰ τὸ μακεδονικὸ μέτωπο. Ἡ ἀμερικανικὴ κυβέρνησι, ὅσο τηροῦσε στάσι οὐδετερότητας, εἶχε ἀντιταχθεῖ στὴν ἐνέργεια αὐτῆ, σὲ σημεῖο ποὺ οἱ βενιζελικοὶ εἶχαν ἀντιμετωπίσει τὴν πιθανότητα δημιουργίας κέντρων συγκέντρωσης στὸν Καναδᾶ. Ἐπὶ πλεόν, ἡ ἀμερικανικὴ κοινὴ γνώμη, ἐπηρασαμένη ἀπὸ τὶς ἐκκλήσεις τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τῆς γερμανικῆς προπαγάνδα, εἶχε δεῖξει ἀδιαφορία γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ὑπόθεσι.

Μὲ τὴν εἴσοδο στὸν πόλεμο, ἡ προσωρινὴ κυβέρνησι προσπάθησε, δίχως ἀποτέλεσμα, νὰ πετύχει τὴν ἀναγνώρισί της ἀπὸ τὴν ἀμερικανικὴ κυβέρνησι. Στὴ συνέχεια, οἱ δύο βενιζελικοὶ ἀπεσταλμένοι Καφαντάρης καὶ Ἀραβαντινὸς σκέφθηκαν τὴν ἐνσωμάτωσι τῶν ἐθελοντῶν στὸν ἀμερικανικὸ στρατό, γιατί μὲ τὴν ἔξαρσι τοῦ ὑποβρυχίου πολέμου εἶχε στὸ μεταξὺ δυσκολευθεῖ ἡ διάβασι τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Οἱ ἐθελοντές, σύμφωνα μὲ ἐκτιμήσεις τῶν δύο ἀπεσταλμένων, ἔφθαναν τοὺς 10.000 ἄνδρες. Ἀντιπροσωπεῖες γιὰ τὴν ἐξάπλωσι τῆς βενιζελικῆς προπαγάνδας ἰδρύθηκαν σὲ 32 πόλεις.

Τέλι Ἀπριλίου, τὸ Κογκρέσσο ψήφισε ἓνα νόμο ποὺ ἐπέτρεπε σὲ συμμάχους ἀξιωματικοὺς νὰ στρατολογήσουν στὶς Η.Π.Α. συμπατριῶτες τους. Ἡ βενιζελικὴ ἀντιπροσωπεῖα ἐπικοινωνήσε ἀμέσως μὲ τὸ State Department, τὸ ὁποῖο ὁμως δὲν ἔδειξε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, παρ' ὅλο ποὺ ἡ κοινὴ γνώμη, εὐαίσθητη στὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας, εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀντιμετωπίζει τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης μὲ μεγαλύτερη συμπάθεια. Ἡ ἐξέλιξι αὐτῆ ἔπεισε τὸν Ἀραβαντινὸ νὰ προτείνει στὴν κυβέρνησί του τὴν ἀναθεώρησι τῶν ἀπόψεων της περὶ συνταγματικῆς βασιλείας καὶ νὰ ὑπο-

24. A.E. 271 : Guillemin πρὸς Briand, 616 τῆς 19.3.17. A.E. 290 : Billy πρὸς Briand, 34 τῆς 21.3.17. A.Y.E. : Ἀνατροπὴ τοῦ καθεστώτος ἐν Ρωσίᾳ : Γεννάδιος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. καὶ 491 τῆς 16.3.17. Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 16.3.17. C.J. Smith, ἔ.ἀ., σσ. 470 - 471, 479 - 480.

στηρίζει άνοικτά πιά την έγκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Έλλάδα. Ο Βενιζέλος όμως, υποκύπτοντας σε συμβουλές μετριοπάθειας προερχόμενες από τη Γαλλία, ζήτησε από τους αντιπροσώπους του στις Η.Π.Α. να περιορισθούν στο θέμα της παραβίασης του ελληνικού συντάγματος από τον Κωνσταντίνο. Παρά το πρόσφατο προηγούμενο της Ρωσίας, ή προσωρινή κυβέρνηση κινδύνευε να χάσει την ύποστηρίξη των Συμμάχων, που δέν θα δέχονταν τη δημιουργία ενός νέου δημοκρατικού κράτους στην Εύρώπη²⁵.

Την ίδια εποχή, στη Γαλλία, ό Briand έχασε την ύποστηρίξη του πολιτικού κόσμου. Στο παθητικό του είχε σχετικά με το ελληνικό ζήτημα την έμμομη ιδέα συμφιλίωσης του Βενιζέλου με τον Κωνσταντίνο, την τήρηση επιφυλακτικής στάσης άπέναντι στο κίνημα της Θεσσαλονίκης και την καχυποψία του για τον Sarrail. Η στάση του αυτή προκάλεσε δυσφορία σε μιá ομάδα που άποτελοΰσαν οι όπαδοι μιás περισσότερο δυναμικής πολιτικής (Ribot, Painlevé, Lyautey). Η οικονομική κρίση χειροτέρευσε τη θέση της κυβέρνησης, που, στα μέσα Μαρτίου, παραιτήθηκε. Νέος πρωθυπουργός διορίστηκε ό Alexandre Ribot και ύπουργός Στρατιωτικών ό Paul Painlevé, θερμός ύποστηρικτής του Sarrail. Με την κυβερνητική αυτή μεταβολή και την άνοδο στην άρχή των δυναμικών στοιχείων, ή ελληνική ύπόθεση έμελλε να γνωρίσει σύντομα σημαντικές εξελίξεις²⁶.

Έπωφελούμενος το εύνοϊκότερο κλίμα, ό Διομήδης πρότεινε στην κυβέρνησή του την έφαρμογή μιás ένεργητικής πολιτικής, κυρίως στο θέμα της προσάρτησης της Θεσσαλίας και των νησιών στο κίνημα. Πίστευε ότι ή Άγγλία και ή Γαλλία, μπροστά στο τετελεσμένο γεγονός, δέν θα έβαζαν εμπόδια, άρκει να εύθυγραμμιζόταν το άποτέλεσμα με τα δικά τους συμφέροντα²⁷. Η προσωρινή κυβέρνηση άκολούθησε πράγματι τη γραμμή αυτή. Τόν Φεβρουάριο και τον Μάρτιο, οι πληθυσμοί της Ζακύνθου, του Μεσολογγίου και της Ναυπάκτου είχαν προσχωρήσει στο κίνημα, ενώ οι κάτοικοι της Λευκάδας είχαν ζητήσει τοπική άυτονομία ή την κατάληψη

25. A.E. 289 : Billy προς Briand, 41 της 5.2.17, 44 της 6.2.17. A.E. 291 : Liébert προς Ribot, 391 της 7.4.17. A.Y.E. : Άποστολή Καφαντάρη - Άραβαντινού εις Η.Π.Α. Πολίτης προς Καφαντάρη, 783 της 24.12.16, προς Άραβαντινό 326 της 5.3.17, 946 της 7.3.17. Άραβαντινός προς Πολίτη, χ.ά. της 6.3.17. Πολίτης προς Άραβαντινό, 1.397 της 19.3.17, προς Ρωμάνο και Γεννάδιο, 1.650 της 29.3.17. Άραβαντινός προς Πολίτη, χ.ά. της 4.3.17. Ρωμάνος προς Πολίτη, 895 της 5.4.17, 941 της 6.4.17. Άραβαντινός προς Πολίτη, χ.ά. της 16.4.17, 20.4.17 και 23.4.17. Βενιζέλος προς Άραβαντινό και Καφαντάρη, 2.433 της 27.4.17.

26. A.Y.E. : Κατάστασις έπισήμου Κράτους μετά το σχίσμα : Γεννάδιος προς Πολίτη, 381 της 24.2.17. *The Diary of lord Bertie of Thame*, Λονδίνο 1924, τόμ. Β', σσ. 109, 115. G. Suarez, έ.ά., τόμ. Δ', σσ. 198 - 199.

27. A.Y.E. : Άποστολή Διομήδους... : Διομήδης προς Βενιζέλο χ.ά. της 27.3.17.

τοῦ νησιοῦ ἀπὸ συμμαχικὸ στρατό. Ἡ κυβέρνηση Ribot δέχθηκε τὴν προσχώρηση τῆς Ζακύνθου. Εἶναι γεγονός ὅτι οἱ Δυνάμεις εἶχαν ὑποσχεθεῖ στὸν Κωνσταντῖνο τὴν παρεμπόδιση τοῦ βενιζελικοῦ ἐπεκτατισμοῦ στὶς περιοχὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες θὰ εἶχε προηγουμένως ἀποσυρθεῖ ὁ βασιλικὸς στρατός. Στὴν περίπτωση ὅμως τῆς Ζακύνθου, οἱ ἀρχὲς ἀνατράπηκαν ἀπὸ μιὰ αὐθόρμητη ἐξέγερση τῶν κατοίκων, ἐπομένως δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ ἐπέμβουν οἱ Σύμμαχοι. Στὸ Παρίσι, ὁ ὑπουργὸς Ναυτικῶν ναύαρχος Lacaze ἐκμυστηρεύθηκε στὸν Ρωμάνο ὅτι ἡ Γαλλία «θὰ ἔκανε τὰ στραβὰ μάτια», ἂν πλοῖα γεμάτα στρατὸ τῆς Ἄμυνας πλησίαζαν τὰ Ἐπτάνησα μὲ σκοπὸ τὴν ἐνίσχυση τοῦ λαϊκοῦ αἰσθήματος γιὰ τὴν κατάργηση τῶν βασιλικῶν ἀρχῶν. Ἀπὸ τὸ Quai d' Orsay ὁ Ρωμάνος ἀποκόμισε τὴν ἐντύπωση ὅτι τέτοιες πρωτοβουλίες θὰ ἦταν ὄχι ἀπλῶς ἀνεκτές, ἀλλὰ καὶ ἐπιθυμητὲς ἀπὸ τὴ γαλλικὴ κυβέρνηση. Οἱ πληροφορίες ἀπὸ τὸ Λονδίνο ἦταν ἐξ ἴσου ἐνθαρρυντικές.

Ἔτσι, στὶς 5 Ἀπριλίου, βενιζελικοὶ χωροφύλακες ἔφθασαν στὴ Ζάκυνθο, στὶς 8 στὴν Κεφαλλονιά, στὶς 16 στὴν Ἰθάκη, καὶ ἀργότερα, στὶς 25 Μαΐου, στὴ Λευκάδα. Μόνο ἡ Κέρκυρα παρέμεινε πιστὴ στὴν κυβέρνηση τῆς Ἀθήνας, παρὰ τὶς προσπάθειες τοῦ κινήματος τῆς Θεσσαλονίκης. Στὶς 7 Ἀπριλίου τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ στὶς 12 ἡ Σκόπελος καταλήφθηκαν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἀπὸ βενιζελικὲς δυνάμεις²⁸.

Μιὰ νέα διάσκεψη κορυφῆς συγκέντρωσε στὶς 19 Ἀπριλίου τὴ συμμαχικὴ ἡγεσία στὸν Ἅγιο Ἰωάννη τῆς Μωριέννης. Γάλλοι καὶ Ἄγγλοι ἐμφανίσθηκαν ἀποφασισμένοι νὰ δώσουν τέλος στὸ ἐλληνικὸ ζήτημα, ἀναγκάζοντας τὸν Κωνσταντῖνο νὰ παραιτηθεῖ. Ὁ Ribot, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συμμαχικὴ εἰσβολὴ στὴ Θεσσαλία, δὲν ἀπέκλειε μιὰ δυναμικὴ ἐπέμβαση καὶ στὴν Ἀθήνα. Ἡ ἀποφασιστικὸτητα ποῦ διέκρινε τὴ γαλλικὴ ἀντιπροσωπεία ἀπετέλεσε ἄλλωστε τὸ καινούριο στοιχεῖο τῆς διάσκεψης. Προκει-

---

28. A.E. 272 : Billy πρὸς Ribot, 40 τῆς 7.4.17. A.E. 290 : Ribot πρὸς P. Cambon, 1459, πρὸς Doulet, 595, πρὸς Barrère, 786 τῆς 29.3.17. Ρωμάνος πρὸς Ribot, ὑπόμνημα τῆς 21.3.17. P. Cambon πρὸς Ribot, 523 τῆς 30.3.17. Billy πρὸς Ribot, χ.ἀ. τῆς 30.3.17. Bertie πρὸς Ribot, ὑπόμνημα τῆς 30.3.17. Ribot πρὸς P. Cambon, 1489, πρὸς Guillemin, 333 τῆς 31.3.17. Lacaze πρὸς Gauchet, 9514A1159 τῆς 31.3.17. P. Cambon πρὸς Ribot, 534 τῆς 31.3.17. A.E. 291 : Ρωμάνος πρὸς Ribot, ὑπόμνημα τῆς 7.4.17. Guillemin πρὸς Ribot, 782 τῆς 17.4.17. Billy πρὸς Ribot, 105 τῆς 17.4.17. Ribot πρὸς Guillemin καὶ Billy, χ.ἀ. τῆς 19.4.17. A.Y.E. : *Ἐπέκτασις κινήματος εἰς Ἰονίους Νήσους*: Πολίτης πρὸς Ρωμάνο, 1325 τῆς 17.3.17, 1.702 τῆς 30.3.17, 1.945 τῆς 8.4.17. Γεννάδιος πρὸς Πολίτη, 586 τῆς 3.4.17. Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 845 καὶ 861 τῆς 29.3.17, 882 τῆς 30.3.17, 926 τῆς 4.4.17, 972 - 973 τῆς 9.4.17. Πολίτης πρὸς Ρωμάνο, Γεννάδιο, Κακλαμάνο, 3.087 τῆς 28.5.17. Βενιζέλος πρὸς Παπαναστασίου, 2.000 τῆς 10.4.17. Παπαναστασίου πρὸς Βενιζέλο, 36 τῆς 27.5.17. Κοσμετάτος πρὸς Βενιζέλο, χ.ἀ. τῆς 30.3.17 καὶ 16.4.17. A.M.M. 149 : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 5.4.17.

μένου να δεχθούν οι Ίταλοι τὰ νέα μέτρα που θὰ κατέληγαν προφανῶς στὴν ἐπιστροφή τοῦ Βενιζέλου στὴν ἐξουσία, συμφωνήθηκε ἀπὸ κοινού ἢ ὀριοθέτηση τῆς περιοχῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Ίκόνιο καὶ Σμύρνη) που θὰ περνοῦσε μετὰ τὸν πόλεμο στὴ δική τους σφαῖρα ἐπιρροῆς. Σίγουροι πιά γιὰ τὶς μελλοντικές τους κτήσεις, οἱ Ίταλοι ἔδειξαν μεγαλύτερη διαλλακτικότητα στὸ θέμα τῆς ἐκθρόνισης τοῦ Κωνσταντίνου.

Μόλις πληροφορήθηκαν οἱ Ρῶσοι τὰ ἀποτελέσματα τῆς διάσκεψης, ἐξέφρασαν ἐκπληξή γιατί κανεὶς δὲν εἶχε ζητήσει τὴ δική τους γνώμη. Τὸ νέο καθεστὼς ἄρχισε ἐπίσης νὰ τρέφει ὑποψίες γιὰ τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Milioukoff δήλωσε ὅτι ἡ κυβέρνησή του δὲν εἶχε λόγους γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὸν Κωνσταντῖνο ἢ γιὰ νὰ ἀντιταχθεῖ στὴν ἐπέκταση τοῦ κινήματος. Τὴν ἀπασχολοῦσε ὅμως ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν βενιζελικῶν που θὰ προκαλοῦσε ἀσφαλῶς ἀναστάτωση στὰ Βαλκάνια, περιοχὴ που ἐνδιέφερε ἄμεσα τὴ Ρωσία. Ἦδη ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1915, ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία εἶχαν βεβαιώσει τὴν τσαρική τότε κυβέρνηση ὅτι ἡ περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τῶν Στενῶν θὰ περνοῦσε στὴ δική της ζώνη ἐπιρροῆς. Τὸ νέο καθεστὼς δὲν εἶχε ἐγκαταλείψει τελείως τὶς βλῆψεις τοῦ προκατόχου του. Γι' αὐτὸ, μετὰ τὴ διάσκεψη τῆς Μωριέννης καὶ τὸ φόβο ὅτι θὰ παραμεριζόταν ἀπὸ τοὺς Συμμάχους, ἡ Ρωσία ἐπέμνε στὴν ἀνάγκη ἐνιαίας συμμαχικῆς δράσης στὸ ἐλληνικὸ θέμα, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ Γαλλία θὰ μετρίαζε κάπως τὶς ἐπεκτατικὲς διαθέσεις τῶν βενιζελικῶν²⁹.

Περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου, ἡ προσωρινὴ κυβέρνηση ἐνίσχυσε τὴ θέση της. Ὁ στρατὸς της εἶχε ξεπεράσει τοὺς 40.000 ἄνδρες, ἐνῶ ἡ ἐπιστράτευση στὴν Κρήτη καὶ στὶς Κυκλάδες συγκέντρωσε ἄλλους 30.000. Ἡ ἐπέκταση τοῦ κινήματος στὰ νησιά τοῦ Ἰονίου καὶ ὁ σχηματισμὸς τῆς κυβέρνησης Ribot ἐνέπνευσαν στὸν Βενιζέλο ἐμπιστοσύνη γιὰ τὸ μέλλον, που ἐκφράσθηκε μὲ τὴν υἰοθέτηση μιᾶς περισσότερο ἀποφασιστικῆς στάσης. Μόλις πληροφορήθηκε τὴ διάθεση τῶν Συμμάχων νὰ ἐπέμβουν στὴ Θεσσαλία καί, πιθανῶς, στὴν Ἀττικὴ, ἔσπευσε νὰ προσφέρει τὴ συμμετοχὴ τοῦ στρατοῦ του στὶς ἐπιχειρήσεις αὐτές. Μιὰ ἐξέγερση τοῦ πληθυσμοῦ σὰν αὐτὴ

29. A.E. 291 : Isvolsky πρὸς Ribot, ἔκθεση τῆς 23.4.17. A.E. 994 : Διάσκεψη τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη τῆς Μωριέννης. Πρακτικά. Ribot πρὸς P. Cambon, 1446 τῆς 21.4.17. Barrère πρὸς Ribot, 532 τῆς 23.4.17. Ribot πρὸς Barrère, 1015 τῆς 24.4.17. Paléologue πρὸς Ribot, 543 τῆς 20.4.17. Barrère πρὸς Ribot, 520 τῆς 21.4.17. Ribot πρὸς Paléologue, 767 - 768 τῆς 21.4.17. Paléologue πρὸς Ribot, 563 τῆς 24.4.17. A.Y.E. : *Διάφορα περὶ Ἰταλῶν εἰς Κέρκυραν, Ἡπειρον, Μακεδονίαν* : Πολίτης πρὸς Ρωμάνο, 1084 τῆς 8.3.17. Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 582 τῆς 16.3.17, 1031 τῆς 18.4.17. Γεννάδιος πρὸς Πολίτη, 714 τῆς 18.4.17 A.Y.E. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 1.125 τῆς 24.4.17. A. Ribot, *Journal (1914 - 1922)*, Παρίσι 1936, σσ. 67 - 69. M.L. Smith, *Ionian Vision. Greece in Asia Minor (1919 - 1922)*, Λονδίνο 1973, σ. 69.

τῶν Ἰονίων Νήσων θὰ ἐπέτρεπε τὴν προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας στὸ κίνημα πρὶν προλάβουν νὰ ἐπέμβουν οἱ Σύμμαχοι. Ἡ ἐπέκταση τοῦ κινήματος στὴ Θεσσαλία παρουσίαζε, κατὰ τὸν Βενιζέλο, ἀξιόλογα πλεονεκτήματα : ἐνίσχυση τοῦ στρατοῦ τῆς Ἐθνικῆς Ἄμυνας, δυνατότητες ἐξάπλωσης πρὸς τὴν Αἰτωλοακαρνανία, τέλος, ἔλεγχος τῆς σοδειᾶς. Σύμφωνα ἄλλωστε μὲ πληροφορίες πού εἶχαν φθάσει στὴ Θεσσαλονίκη, ἡ κυβέρνηση τῆς Ἀθήνας εἶχε ἤδη δώσει ὁδηγίες γιὰ τὴν κατάσχεση ἢ ἀκόμα καὶ τὴν καταστροφή τῶν σιτηρῶν σὲ περίπτωση εἰσβολῆς τῶν Συμμάχων στὴ Θεσσαλία. Ὁ Βενιζέλος ἤλπιζε νὰ προλάβει τὴν εἰσβολὴ τῶν Συμμάχων καταλαμβάνοντας ὁ ἴδιος μὲ δυὸ μεραρχίες τοῦ στρατοῦ τῆς Ἐθνικῆς Ἄμυνας τὴ Θεσσαλία καὶ τὴν Αἰτωλοακαρνανία μὲ στόχο τὴν προέλαση μέχρι τὴν Ἀθήνα. Σὲ περίπτωση πού θὰ ἀντιδρούσαν οἱ Δυνάμεις, ὁ βενιζελικός στρατὸς θὰ σταματοῦσε στὰ σύνορα τῆς Ἀττικῆς. Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι, μόλις πληροφορήθηκαν τὸ σχέδιο αὐτό, τὸν ἀπέτρεψαν ἀπὸ κάθε πρωτοβουλία πού θὰ μετέβαλλε τὸ δικό τους πρόγραμμα³⁰.

Ἡ πιὸ ἐντυπωσιακὴ ἀλλαγὴ τῶν κύκλων τῆς Θεσσαλονίκης ἀφοροῦσε ὅμως τὸ θέμα τῆς δυναστείας. Τὸ νέο δημοκρατικὸ καθεστὼς τῆς Ρωσίας καὶ οἱ δηλώσεις τοῦ Ἀμερικανοῦ προέδρου Wilson περὶ ἀπελευθερωτικοῦ χαρακτήρα τοῦ πολέμου, προσέφεραν στὸν Βενιζέλο τὴν εὐκαιρία νὰ κτυπήσει τὴν ἑλληνικὴ δυναστεία, χωρὶς ὅμως νὰ καταφερθεῖ ἐναντίον τοῦ θεσμοῦ τῆς μοναρχίας³¹. Ἡ ὑπόθεση ἄρχισε στὰ μέσα Ἀπριλίου, ὅταν νέες φήμες γιὰ μιὰ συμφιλίωση Βενιζέλου-Κωνσταντίνου ἔφθασαν καὶ πάλι στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ Κρητικὸς πολιτικὸς ἐπωφελήθηκε γιὰ νὰ ξεκαθαρίσει τὴ θέση του.

«Ὑπάρχει μιὰ ριζικὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸ φιλελεύθερο σύστημα πὸν ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸν κ. Βενιζέλο καὶ τοὺς ὁπαδούς του, καὶ τὸ ἀπολυταρχικὸ σύστημα πὸν ἐφαρμόζεται ἀπὸ τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια, ἀπὸ μιὰ κλίκα ἀξιοματικῶν πὸν ἐκπαιδεύθηκαν στὸ Βερολίνο καὶ ἀπὸ πολιτικοὺς ὑποτελεῖς στὴ γερμανικὴ κυβέρνησι. Ἐπίκεντρο τῆς διαμάχης αὐτῆς εἶναι ἡ δημοκρατικὴ ἀναγέννησι τοῦ Ἑλληνισμοῦ»,

30. Α.Ε. 272 : Ρωμάνος πρὸς Ribot, ὑπόμνημα τῆς 23.4.17. Ribot πρὸς P. Cambon, 1.921 τῆς 26.4.17. Α.Ε. 291 : Ὑπόμνημα Ρωμάνου τῆς 12.4.17. Billy πρὸς Ribot, 107 τῆς 17.4.17. Α.Ε. 292 : Ribot πρὸς Ρωμάνο, ὑπόμνημα τῆς 7.5.17. Ρωμάνος πρὸς Ribot ἐκθεση τῆς 3.5.17. Billy πρὸς Ribot, 130 τῆς 4.5.17. Α.Υ.Ε. : Ἐπιστολὴ Διομήδους... : Διομήδης πρὸς Βενιζέλο, χ.ἄ. τῆς 27.3.17. Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 927 τῆς 5.4.17. Α.Υ.Ε. : Καθεστωτικὴ μεταβολή : Πολίτης πρὸς Ρωμάνο, 2.089 τῆς 13.4.17, 2.315 τῆς 22.4.17, 2.551 τῆς 2.5.17, χ.ἄ. τῆς 2.5.17. Α.Μ.Μ. 149 : Πολίτης πρὸς Ρωμάνο, 2.510 τῆς 30.4.17.

31. Α.Ε. 272 - Α.Υ.Ε. : Καθεστωτικὴ μεταβολή - Ρ.Ι. 26J13(1) : Βενιζέλος πρὸς Ρωμάνο, 2.311 τῆς 22.4.17.

έγραφε ο Ρωμάνος πρὸς τὸν Ribot³². Ἡ μεγαλύτερη ἀνησυχία γιὰ τὶς δημοκρατικὲς τάσεις τοῦ βενιζελικοῦ κινήματος προήλθε ἀπὸ τὸ Λονδίνο. Σὲ ἓνα πρῶτο στάδιο, ὁ ὑφυπουργὸς Ἐξωτερικῶν Hardinge δήλωσε ὅτι οἱ Δυνάμεις, ἐφόσον εἶχαν ἐγγυηθεῖ στὴν Ἑλλάδα τὸ πολίτευμα τῆς συνταγματικῆς βασιλείας, ἦταν ὑποχρεωμένες νὰ βροῦν ἓνα διάδοχο μονάρχη σὲ περίπτωση ἐκκένωσης τοῦ θρόνου. Αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ μόνη ἀποδεκτὴ λύση, γιατί ἡ Βρετανία, πιστὴ στὸ θεσμὸ τῆς βασιλείας, θὰ ἐπέκρινε ὅποιαδήποτε ἀναταραχὴ ποῦ θὰ ἀπέβλεπε στὴν ἐγκαθίδρυση δημοκρατικοῦ καθεστώτος στὴν Ἑλλάδα³³.

Στὴ συνέχεια ὁ λόρδος Granville πῆρε ἐντολὴ νὰ ἐξετάσει ἀπὸ κοντὰ τὶς προθέσεις τοῦ Βενιζέλου καὶ δὲν ἄργησε ν' ἀντιληφθεῖ τὴν ἀμετάκλητη ἄρνηση τοῦ τελευταίου νὰ συμφιλιωθεῖ μὲ τὸν βασιλιά. Ἡ ἀποτελεσματικότερη, κατὰ τὸν Βενιζέλο, λύση ἦταν ἡ παραίτηση τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἡ ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Ἀποφεύγοντας ὅμως νὰ παραβιάσει μιὰ κατάσταση ποῦ εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται εὐνοϊκὴ γι' αὐτόν, ὁ Βενιζέλος δέχθηκε σὲ τελευταία ἀνάγκη νὰ ὑποστηρίξει τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ διαδόχου Γεωργίου. Ἐξέφρασε πάντως τὴν προτίμησή του γιὰ ἓναν Ἄγγλο πρίγκιπα ἢ τὸν δευτερότοκο γιὸ τοῦ βασιλιά τοῦ Βελγίου. Σὲ περίπτωση ποῦ οἱ προσπάθειες αὐτὲς κατέληγαν σὲ ἀδιέξοδο, ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπισθεῖ σοβαρότερα ἡ ἐγκαθίδρυση τῆς δημοκρατίας.

Στὸ Παρίσι, ἡ ἀνησυχία ἦταν λιγότερο ἔντονη. Τὴν ἐπομένη τῆς διασκευῆς τῆς Μωριέννης, ὁ Ribot δήλωσε στὸν Ρωμάνο ὅτι ἡ Γαλλία δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἀντιδράσει ἂν ὁ ἑλληνικὸς λαός, μέσω μιᾶς συντακτικῆς συνέλευσης, ἀποφάσιζε τὴν ἀλλαγὴ τοῦ συντάγματός του. Ἡ ἀρχὴ ὅτι τὸ εἶδος τῆς μελλοντικῆς διακυβέρνησης ἀνήκε στὸ λαό, μετὰ ἀπὸ τὸν πλήρη ἔλεγχο τῆς κατάστασης ἀπὸ τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης, ἀποτελοῦσε ἀκριβῶς καὶ τὴ βάση τῆς βενιζελικῆς πολιτικῆς. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνηση προσπαθοῦσε, γιὰ τὴν ὥρα, μὲ οὐδέτερες δηλώσεις καὶ ἀποφεύγοντας ἀδέξιους χειρισμούς, νὰ μὴ δυσαρεστήσει τὴ Βρετανία, τὴ στιγμὴ μάλιστα ποῦ τὸ ἐμπόδιο τῆς Ἰταλίας γιὰ τὴ λύση τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος φαινόταν νὰ ἔχει ὑπερφαλαγγισθεῖ. Ὁ Βενιζέλος ἀπάντησε ὅτι καταλάβαινε τὴ λεπτὴ θέση τῆς κυβέρνησης τοῦ Παρισιοῦ κι ὅτι δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ χρησιμοποιήσει τὴ Γαλλία σὰν συνήγορό του ἀπέναντι στοὺς ὑπόλοιπους Συμμάχους. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ διάφορες λύσεις ποῦ μελετήθηκαν μέσα στὸ παραδοσιακὸ μοναρχικὸ σύστημα εἶχαν περισσότερο σκοπὸ νὰ ἀπαλύνουν τὶς ἀνησυχίες τῶν Ἄγγλων, γιατί ἡ ἰδέα τῆς ἐγκαθίδρυσης τῆς δημοκρατίας εἶχε πιά κερδίσει τὴν προτίμηση τῶν βενιζελικῶν. Οἱ φήμες γύρω ἀπὸ τὴ

32. Α.Ε. 272: Ρωμάνος πρὸς Ribot, ὑπόμνημα τῆς 21.4.17.

33. Α.Υ.Ε.: Καθεστωτικὴ μεταβολή: Γεννάδιος πρὸς Πολίτη, 691, τῆς 17.4.17.

διάσκεψη τῆς Μωριέννης πού ἔφθασαν στή Θεσσαλονίκη ἄφηναν νά νοηθεῖ ὅτι ἐπίκειται ἐκθρόνιση τοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ πιθανότητα ὁμως τῆς ἀνόδου τοῦ διαδόχου στό θρόνο προκάλεσε τήν ἀντίδραση τῶν στρατιωτικῶν κύκλων τοῦ κινήματος. Ἡ ἑλληνική δημοκρατία, ἔτσι ὅπως τήν εἶχαν συλλάβει, δέν θά στηριζόταν στή συμφιλίωση τῶν δύο παρατάξεων, ἀλλά στήν ἐπέκταση τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος σέ περιοχές πού προηγουμένως θά εἶχε καταλάβει ὁ στρατός τῆς Ἄμυνας³⁴.

Τά ἐργατικά συνδικάτα τῆς Θεσσαλονίκης ζήτησαν τή συγκατάθεση τοῦ Βενιζέλου γιά νά κηρύξουν ἔκπρωτο τὸν Κωνσταντίνου. Ὁ πρόεδρος τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης ἀρνήθηκε, ἀποφεύγοντας νά συγκεκριμενοποιήσει τή θέση του γιά τὸ μέλλον τῆς δυναστείας προτοῦ ἐξετάσει τίς ἀντιδράσεις τῶν Δυνάμεων. Στις 6 Μαΐου τά συνδικάτα, μέ τὴν ὑποστήριξη τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου καὶ τῆς Λέσχης τῶν Φιλελευθέρων τῆς Θεσσαλονίκης, ὀργάνωσαν μιὰ μεγάλη διαδήλωση στήν πλατεία τοῦ Λευκοῦ Πύργου, κήρυξαν ἔκπρωτο τὸν βασιλιά καὶ ζήτησαν ἀπὸ τίς Δυνάμεις νά διακόψουν σχέσεις μέ τὸ καθεστῶς τῆς Ἀθήνας. Ὁ Βενιζέλος ἀπέφυγε καὶ πάλι νά πάρει θέση. Στὸ Παρίσι ἄλλωστε ἡ εἶδηση ἔγινε δεκτὴ μέ μεγάλη ἐπιφυλακτικότητα. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνηση προτιμοῦσε ἀσφαλῶς νά προετοιμάσει τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Κωνσταντίνου μέ μεγαλύτερη διακριτικότητα³⁵.

Ὁ Βίκτωρ Παπακοσμᾶς, σὲ ἓνα ἄρθρο του, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Βενιζέλος χρησιμοποίησε τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἐγκαθίδρυσης τῆς δημοκρατίας στήν Ἑλλάδα περισσότερο γιά νά ἐπισπεύσει τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Κωνσταντίνου ἀπὸ τοὺς Συμμάχους, παρά γιὰ ἐπιθυμοῦσε ὁ ἴδιος κάτι τέτοιο. Προσπάθησε ἄλλωστε νά μὴν ἐνισχύσει τὸ αὐξανόμενο δημοκρατικὸ πνεῦμα στοὺς κόλπους τοῦ κινήματος. Αὐτὸ ἔκανε καὶ τὸν Granville νά τὸν χαρακτηρίσει ὡς τὸν «πιὸ νομοταγὴ ἐπαναστάτη», κάτι ὁμως πού δέν συνέβαινε μέ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς του³⁶.

Στὸ μεταξύ, στὶς 3 Μαΐου, σὲ μιὰ προσπάθεια νά κατευνάσει τὰ πνεύματα, ὁ Κωνσταντίνος ἀνέθεσε τὸ σχηματισμὸ νέας κυβέρνησης στὸν Ἀλέξανδρο Ζαῖμη. Τὴν ἴδια στιγμὴ, οἱ φήμες γιά τὴν ἐκθρόνιση εἶχαν δημιουργήσει ἓνα κλίμα δξύτητας στήν Ἀθήνα. Ὁ νέος πρωθυπουργὸς ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ Βενιζέλος θά τὸν διευκόλυνε στήν ἀποστολὴ του,

34. A.E. 291 : Billy πρὸς Ribot, 107 τῆς 17.4.17, 112 - 113 τῆς 20.4.17, 115 τῆς 23.4.17. Ribot πρὸς Billy, 100 τῆς 21.4.17. A.Y.E. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 991 τῆς 11.4.17, 1.125 τῆς 24.4.17.

35. A.E. 292 : Billy πρὸς Ribot, 125 - 126 τῆς 2.5.17, 132 τῆς 7.5.17, 56 τῆς 10.5.17. Graillet πρὸς Ribot, 30 τῆς 7.5.17. A.Y.E. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 1.272 τῆς 10.5.17.

36. Β. Παπακοσμᾶς, «Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος καὶ τὸ ζήτημα τοῦ ἀβασιλευτοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος (1916-1920)», *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχὴ του*, Ἀθήνα 1980, σσ. 485 - 499.

συγκρατώντας τους δπαδούς του που αγωνίζονταν για την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας. Στερούμενη υποστήριξης τόσο στην Έλλάδα όσο και στο έξωτερικό, η κυβέρνηση Ζαΐμη αποτέλεσε την τελευταία προσπάθεια του Κωνσταντίνου να διατηρήσει το θρόνο του.

Στις 4 και 5 Μαΐου, Άγγλοι και Γάλλοι συναντήθηκαν σε διάσκεψη κορυφής στο Παρίσι. Κύριο θέμα ή κατάσταση του μακεδονικού μετώπου, οί προσεχείς επιχειρήσεις στη Θεσσαλία και ή κοινή αντιπροσώπευση στην Άθήνα. Οί Βρετανοί επέμεναν να αποχωρήσει μιὰ μεραρχία τους από τη Μακεδονία για τὸ μέτωπο τῆς Παλαιστίνης. Οί Γάλλοι ἀπάντησαν ὅτι ὅποιαδήποτε ἐξασθένιση τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς ἦταν παρακινδυνευμένη πρὶν ἀπὸ τὴ λύση τοῦ ἑλληνικοῦ ζητήματος. Ἐπειδὴ ὁ σκοπὸς τῆς συμμαχικῆς ἐπιχείρησης στὴ Θεσσαλία ἦταν ὁ ἔλεγχος τῶν δημοκρατικῶν, γιὰ νὰ μὴ δημιουργηθοῦν προβλήματα, ἀποφασίσθηκε ἀπὸ κοινού νὰ μὴ ἐπιτραπεῖ στὸ βενιζελικὸ στρατὸ νὰ συμμετάσχει. Τὴν ὅλη ἐπιχείρηση ἀνέλαβαν νὰ διεκπεραιώσουν οί Γάλλοι. Οί Ἄγγλοι, φοβούμενοι τὸ σχηματισμὸ πρόσθετου μετώπου στὴ Θεσσαλία, ἀποδέχθηκαν μιὰ συμβολικὴ συμμετοχή. Ἐνας κοινὸς ἀντιπρόσωπος τῶν Συμμάχων στὴν Ἀθήνα θὰ ἀναλάμβανε μιὰ προσωρινὴ ἀποστολή, δίχως διπλωματικὸ χαρακτηρισμό. Οί Δυνάμεις θὰ ἀνακαλοῦσαν τοὺς πρέσβεις τους, ἀφήνοντας ἐπὶ τόπου ἕναν ἐπιτετραμμένο πὸν θὰ ἐκτελοῦσε τὶς ὁδηγίες τοῦ κοινού ἀντιπροσώπου³⁷. Ἡ γαλλικὴ κυβέρνηση προώθησε τὸ ὄνομα τοῦ γεροϋσιαστῆ Charles Jonnart, ὁ ὁποῖος, στὶς 17 Μαΐου, κατέθεσε στὴν ἐπιτροπὴ ἑξωτερικῶν ὑποθέσεων τῆς γεροϋσίας μιὰ ἔκθεση γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα. Μέσα σ' αὐτὴ ὑπογράμμιζε τὴν ἀντισυνταγματικὴ διάλυση τῆς βουλῆς τοῦ 1915 ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο, τὴν ἀνεπάρκεια τῆς διπλωματικῆς ἀντιπροσώπευσης τῶν Δυνάμεων στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ γεμάτη ἀντιφάσεις πολιτικὴ ἀπέναντι στὸ βενιζελικὸ κίνημα.

Οί ἀποφάσεις τῆς διάσκεψης τοῦ Παρισιοῦ ἔγιναν δεκτὲς στὴ Θεσσαλονίκη μὲ δυσαρέσκεια. Ὁ Βενιζέλος, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ Διομήδη πὸν ἐπέμενε ὅτι ἡ γαλλικὴ κοινὴ γνώμη ἦταν ὑπὲρ τοῦ κινήματος, ἐπανεφέρε τὸ θέμα τῆς συμμετοχῆς τοῦ στρατοῦ του στὴν ἐπιχείρηση κατὰ τῆς Θεσσαλίας. Ὁ Ρωμάνος, ἐπειδὴ ὑποψιαζόταν ὅτι ἡ Ἰταλία θὰ ἐνημέρωνε τὴν κυβέρνηση τῆς Ἀθήνας γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς διάσκεψης, κάλεσε τὸν Βενιζέλο νὰ ἀρχίσει τὴν ψυχολογικὴ προετοιμασία τοῦ λαοῦ τῆς Θεσσαλίας ὥστε, μὲ τὴν εἴσοδο τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ, νὰ ἐκδηλωθεῖ ὑπὲρ τοῦ κινήματος. Ὁ δισταγμὸς ὁμῶς τῶν Ἄγγλων καὶ οί καχυποψίες τῶν

37. A.E. 994 : Διάσκεψη Παρισιοῦ. Πρακτικά. A. Ribot, ἔ.ἀ. σσ. 86 - 87. D. Lloyd-George, ἔ.ἀ., τόμ. Γ', σσ. 1534 - 1537.

Ἰταλῶν χειροτέρευαν τὴν κατάστασιν³⁸. Ἡ ἀπόφασις γιὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Jonnart στὴν Ἀθῆνα ἀνησύχησε τοὺς κύκλους τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ χαρακτήρισαν τὸ γεγονός ὡς ἀνπροσπάθεια τῶν Συμμάχων νὰ προσεγγίσουν τὸν Κωνσταντῖνο. Ὁ Πολίτης, δυσανεκτῆς, ἀπέδωσε τὶς νέες ἐξελίξεις στὴ διστακτικότητά τῶν Ἑγγύων. Ὁ Ρωμάνος ζήτησε ἀπὸ τὸν πρόεδρο Poincaré τὴν ἄμεση συνεργασία τῶν κυβερνήσεων τοῦ Παρισιοῦ καὶ τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ μιὰ κοινὴ ἐπέμβασις στὴ νότια Ἑλλάδα, τὴν ἀναβολὴ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Jonnart καὶ νέα οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις γιὰ τὶς στρατιωτικὰς δαπάνες τοῦ κινήματος. Ὁ Poincaré ἀπάντησε ὅτι ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις δὲν εἶχε κανένα ἀπώτερο σκοπὸ προσέγγισις μὲ τὸν Κωνσταντῖνο. Σκόπευε ἄλλωστε νὰ στείλῃ τὸν Jonnart στὴν Ἀθῆνα ἀφοῦ ὀλοκληρωθεῖ ἡ κατάληψις τῆς Θεσσαλίας³⁹.

Σὲ μιὰ ὑστατὴ προσπάθεια νὰ συμφιλιώσῃ τὶς δύο ἀντιμαχόμενες παρατάξεις, ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις βολιδοσκοπῆσε καὶ πάλι τὸν Βενιζέλο, ὁ ὁποῖος ἀπάντησε ὅτι ἡ ἐκθρόνισις τοῦ βασιλιᾶ ἦταν ἀπαραίτητη κι ὅτι εἶχε ἐπιφυλάξεις ἀκόμα καὶ γιὰ τὴ φυσιολογικὴ διαδικασίαν τῆς διαδοχῆς ποὺ θὰ ἀνέβαζε τὸν Γεώργιο στὸ θρόνον. Ἐπρεπε, κατὰ τὴ γνώμη του, νὰ ἐγγυηθοῦν προηγουμένως οἱ Δυνάμεις ὅτι ἡ ἀνάμειξις τῶν ἀνακτόρων στὴ διακυβέρνησις τῆς χώρας θὰ ἦταν στὸ μέλλον περιορισμένη. Ἡ ἀγγλικὴ πρωτοβουλίαν τὸν ἀνησύχησε. Τηλεγράφησε στὸ Παρίσι ὅτι ἡ ἐπιχείρησις κατὰ τῆς Θεσσαλίας ἔπρεπε νὰ ἀρχίσῃ χωρὶς καθυστέρησις. Πρότεινε καὶ πάλι τὴ συμμετοχὴ τῆς μεραρχίας τοῦ Ἀρχιελάγου καὶ δήλωσε ὅτι ἦταν πρόθυμος νὰ μεταβεῖ στὸ Παρίσι καὶ στὸ Λονδίνο γιὰ νὰ πείσῃ τοὺς Συμμάχους νὰ κάνουν γρήγορα. Φοβόταν ὅτι οἱ δισταγμοὶ τῶν Ἑγγύων θὰ εἶχαν δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις στὸ θέμα τῆς ἐκθρόνισις τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀπειλῆσε μάλιστα μὲ παραίτησις, ἂν ἡ κατάστασις παρέμενε στάσιμη.

«Ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις πρέπει νὰ ἀντιληφθεῖ τὸν κίνδυνον ποὺ παραμονεύει γιὰ τὰ συμμαχικὰ συμφέροντα σὲ περίπτωσιν ποὺ ὁ κ. Βενιζέλος φθάσει μέχρι ἀπελπισίας»,

τηλεγραφοῦσε στὶς 22 Μαΐου ὁ Billy ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Δυὸ μέρες ἀργότερα, ὁ Ribot ἀπάντησε ὅτι δὲν ὑπῆρχε κανένας λόγος νὰ χάσῃ ὁ Βενι-

38. A.E. 292 : Billy πρὸς Ribot, 138 τῆς 10.5.17. A.E. 994 : Ὑπόμνημα τοῦ Βενιζέλου πρὸς τὴ γαλλικὴ κυβέρνησις, 3.5.17. A.Y.E. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Ρωμάνος πρὸς Πολίτην, 4.002 τῆς 7.5.17 καὶ 1.259 τῆς 8.5.17. A.M.M. 149 : Ρωμάνος πρὸς Πολίτην, χ.ἀ. τῆς 6.5.17 καὶ 8.5.17. A.M.M. 313 : Διομήδης πρὸς Βενιζέλο, ἐκθέσεις τῆς 3.5.17 καὶ 9.5.17.

39. A.E. 292 : Ribot πρὸς P. Cambon, 2.059 τῆς 5.5.17. Billy πρὸς Ribot, 54 τῆς 7.5.17. A.E. 293 : Ρωμάνος πρὸς J. Cambon, ὑπόμνημα τῆς 19.5.17. Billy πρὸς Ribot, 154 τῆς 21.5.17. A.Y.E. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Ρωμάνος πρὸς Πολίτην, 1.393 τῆς 21.5.17. A.M.M. 149 : Ρωμάνος πρὸς Πολίτην, χ.ἀ. τῆς 20.5.17.

ζέλος την έμπιστοσύνη που είχε στους Συμμάχους. Ο Ρωμάνος προσπάθησε με τη σειρά του να μετριάσει την άνησυχία του πρωθυπουργού του.

«Θεωρώ απαραίτητο να πεισθεῖ ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις με κάθε τρόπο, ὥστε νὰ ἀκολουθήσει τὴν πολιτικὴ τῆς γαλλικῆς κυβέρνησις. Ἐδῶ στὸ Παρίσι, ὅσο καιρὸ τουλάχιστον ὁ κ. Ribot βρίσκεται ἐπικεφαλῆς τῶν πραγμάτων καὶ ὁ κ. Ραϊνλενέ διευθύνει τὸ ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν, ἔχουμε ἐξασφαλίσει τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ὑποστήριξη. Ἐνα νέο διάβημα θὰ παραβίαζε ἀνοικτὲς ἤδη γιὰ μᾶς πόρτες»⁴⁰.

Στις 28 καὶ 29 Μαΐου, Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι συναντήθηκαν καὶ πάλι σὲ διάσκεψη κορυφῆς στὸ Λονδίνο. Σὲ ἔκθεση που ὑπέβαλε, ἡ βρετανικὴ ἀντιπροσωπεῖα ὑποστήριξε ὅτι στόχος τῶν Συμμάχων ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ἐνοποίηση τῆς Ἑλλάδας ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῆς συνταγματικῆς βασιλείας μετὸ σχηματισμὸ βενιζελικῆς κυβέρνησις. Ἀποτέλεσμα που μποροῦσε νὰ ἐπιτευχθεῖ με διπλωματικὴ πίεση πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο καὶ με τὴν ἐνίσχυση τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν ἑλληνικῶν ἀκτῶν. Οἱ Γάλλοι ἐπέμειναν νὰ συνδυασθεῖ ἡ εἰσβολὴ τῆς Θεσσαλίας με μιὰ ἐπέμβαση στὴν Ἀθήνα καὶ στὸν Ἴσθμὸ τῆς Κορίνθου. Καὶ οἱ δυὸ πάντως συμφώνησαν νὰ ζητήσῃ ὁ Jonpart τὴν παραίτηση τοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ διάσκεψη ἔληξε με τὴν τελικὴ ἀπόφαση νὰ εἰσβάλλῃ συμμαχικὸς στρατὸς στὴ Θεσσαλία. Τὴν ἴδια στιγμή ὁ Jonpart θὰ πραγματοποιοῦσε στὴν Ἀθήνα τὶς ἀπαραίτητες ἐνέργειες γιὰ τὴν ἀγορὰ τῶν δημητριακῶν. Ἄλλες δυνάμεις θὰ ἦταν παράλληλα ἔτοιμες νὰ καταλάβουν τὸν Ἴσθμὸ τῆς Κορίνθου, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴ μεταφορὰ τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα. Στὴ συνέχεια, ὁ Jonpart, με τὴν ιδιότητα τοῦ ὑπατου ἀρμοστῆ τῶν Προστάτιδων Δυνάμεων, σύμφωνα με τὴ συνθήκη τοῦ 1863, θὰ ζητοῦσε τὴν παραίτηση τοῦ Κωνσταντίνου που εἶχε παραβιάσει τὸ Σύνταγμα κυβερνώντας σὰν ἀπόλυτος μονάρχης. Σὲ περίπτωση ἀρνητικῆς ἀπάντησις, οἱ Σύμμαχοι θὰ ἐνίσχυαν τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν ἑλληνικῶν ἀκτῶν⁴¹.

Τὴν ἴδια στιγμή, στὴ Θεσσαλονίκη, ἐπικράτησε ἡ διάθεση γιὰ ἄμεση εἰσβολὴ στὴ Θεσσαλία. Παρ' ὄλο που ὁ θερισμὸς εἶχε προβλεφθεῖ γιὰ τὰ μέσα Ἰουνίου, ὀρισμένα σιτηρὰ δευτερεύουσας σημασίας εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νὰ ἀποθηκεύονται. Τὴν ἐπομένῃ ὅμως τῆς διάσκεψις τοῦ Λονδίνου, ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις διέταξε τὸν Sarrail νὰ μὴν εἰσβάλλῃ στὴ Θεσσαλία, προ-

40. Α.Ε. 273 : Bertie πρὸς Ribot, ὑπόμνημα τῆς 23.5.17. Α.Ε. 292 : Βενιζέλος πρὸς Ρωμάνο, χ.ἀ. τῆς 20.5.17. Billy πρὸς Ribot, 157-158 τῆς 22.5.17. J. Cambon πρὸς Billy, 127 τῆς 24.5.17. Α.Ε. 293 - Ρ. J. 26J13(1) : Βενιζέλος πρὸς Ρωμάνο, χ.ἀ. τῆς 25.5.17. Α.Υ.Ε. : Καθεστωτικὴ μεταβολή : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 1.403 τῆς 23.5.17. Α.Μ.Μ. 149 : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 23.5.17 καὶ 28.5.17.

41. Α.Ε. 994 - Ρ. J. 26J13(1) : Διάσκεψη Λονδίνου. Πρακτικά. Α. Ribot, ἐ.ἀ., σσ. 133 - 136.

τοῦ ἐτοιμασθοῦν οἱ δυνάμεις πού θ' ἀποβιβάζονταν στήν Ἀττική καί στήν περιοχή τοῦ Ἴσθμου. Προκειμένου νά ἐπιβάλει τή δική του ἄποψη, ὁ Sarrail χρησιμοποίησε τὸ διπλωματικὸ μηχανισμό τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης. Πράγματι, στίς 31 Μαΐου, ὁ Ρωμάνος ζήτησε ἀπὸ τὴ γαλλικὴ κυβέρνησις νά ἐπιταχύνει τὴν εἰσβολή. Ὁ Βενιζέλος δὲν ἔκρυβε τὴν ἀνησυχία του γιὰ τὶς συνεχεῖς ἀναβολές τῆς ἐπιχείρησης. Οἱ Βούλγαροι θὰ μπορούσαν νά ἐπωφεληθοῦν ἐξαπολύοντας ἐπίθεση στὸ μακεδονικὸ μέτωπο. Ἡ Στρατιὰ τῆς Ἀνατολῆς θὰ ἀναγκαζόταν ἔτσι νά δώσει διμέτωπο ἀγώνα, ἐνῶ ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ἰταλία θὰ ἐβρισκαν τὴν εὐκαιρία νά ἀποσυρθοῦν ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ μιᾶς πολιτικῆς γιὰ τὴν ὁποία εἶχαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐκφράσει βασικὲς ἀντιρρήσεις. Ἀντίθετα, μιὰ γρήγορη κατάληψη τῆς Θεσσαλίας θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀτάργηση τῶν βασιλικῶν ἀρχῶν στήν ἐπαρχία αὐτή. Ἡ μεραρχία τοῦ Ἀρχιεπελάγου θὰ μπορούσε ἐπομένως νά ἀντικαταστήσει τὸ συμμαχικὸ στρατὸ πού θὰ ἐπέστρεφε χωρὶς καθυστέρηση στὴ Μακεδονία.

Τὸ Quai d' Orsay ἀπάντησε ὅτι, ἂν ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις θεωροῦσε τόσο ἐπείγουσα τὴν εἰσβολὴ στὴ Θεσσαλία, δὲν ἔμενε παρὰ νά ζητηθεῖ ἡ ἄδεια ἀπὸ τὸν Jonnart πού βρισκόταν καθ' ὁδὸν γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Στίς 5 Ἰουνίου, ὁ Painlevé ἀποκάλυψε στὸν Ρωμάνο τὸ συμμαχικὸ σχέδιο, ὅπως εἶχε καταρτισθεῖ στὸ Λονδίνο. Πρόσθεσε ὅτι ὁ Jonnart καὶ ὁ Sarrail εἶχαν λάβει διαταγὴ νά ἐνεργοῦν πάντα σὲ συνεργασία μὲ τὴν προσωρινὴ κυβέρνησις⁴².

Τὸ ἴδιο βράδυ, ὁ Jonnart ἔφθασε στὰ ἀνοικτὰ τῆς Σαλαμίνας. Ἀφοῦ κατατοπίσθηκε γιὰ τὴν κατάστασι πού ἐπικρατοῦσε στήν πρωτεύουσα, κανόνισε τὶς λεπτομέρειες τῆς ἀγορᾶς τῶν σιτηρῶν καὶ εἶχε μιὰ ἀνεπίσημη ἐπικοινωνία μὲ τὸν Ζαῖμη, ἔφυγε γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἔφθασε στίς 7 Ἰουνίου. Ἀκολούθησε μιὰ σύσκεψη μὲ τὸν Sarrail. Στὸ μεταξὺ εἶχε ἔρθει ἀπὸ τὸ Παρίσι ἡ διαταγὴ γιὰ τὴν ἄμεση εἰσβολὴ στὴ Θεσσαλία, ὥστε νά προληφθεῖ κάθε ὀργάνωσι ἀντίστασις ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Jonnart προτίμησε τὸ συνδυασμὸ τῆς ἐπιχείρησις αὐτῆς μὲ τὴν ἀπόβασι στήν περιοχή τοῦ Ἴσθμου καὶ στήν Ἀθήνα, πού καθορίσθηκε γιὰ τὶς 10 Ἰουνίου⁴³.

Στὴ συνέχεια, ὁ ὑπατος ἄρμοστὴς εἶχε μιὰ συνάντησι μὲ τὸν Βενιζέλο. Ἡ συζήτησι στράφηκε γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου

42. A.E. 293 : Πολίτης πρὸς Ρωμάνο, χ.ἀ. τῆς 31.5.17. Billy πρὸς Ribot, 170 τῆς 3.6.17. A.Y.E. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Πολίτης πρὸς Ρωμάνο, 3.270 καὶ 3.280 τῆς 2.6.17. Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 1.476 καὶ 4.010 τῆς 2.6.17. A.M.M. 149 : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 1513 τῆς 5.6.17.

43. A.E. 293 : Ribot πρὸς Jonnart, 2 τῆς 7.6.17. Billy πρὸς Ribot, 173 τῆς 7.6.17. P.J.26J13(1) : Jonnart πρὸς Sarrail, χ.ἀ. τῆς 6.6.17, πρὸς Gauchet, χ.ἀ. τῆς 7.6.17.

του Κωνσταντίνου και τη μεταβίβαση της εξουσίας στους Φιλελεύθερους. Ἡ προσωρινή κυβέρνηση είχε εκφράσει τὸ φόβο ὅτι ἡ πίεση τῶν Ἑγγλων εἶχε πείσει τοὺς Συμμάχους νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ πρίγκιπα Ἀλέξανδρου, δευτερότοκου γιοῦ τοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ ἐκλογή αὐτὴ δὲν ἱκανοποιοῦσε τοὺς κύκλους τῆς Θεσσαλονίκης, πού προσανατολιζόνταν περισσότερο πρὸς τὸν τριτόκοκο καὶ ἀνήλικο πρίγκιπα Παῦλο, ἢ ἄνοδος τοῦ ὁποίου στὸ θρόνο θὰ ἔθετε πρόβλημα ἀντιβασιλείας. Κάτι τέτοιο θὰ ἐπέτρεπε στὸν Βενιζέλο νὰ κυβερνήσει μὲ μεγαλύτερη ἀνεξαρτησία μέχρι τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Ἦδη ἀπὸ τὸ δεύτερο δεκαπενθήμερο τοῦ Μαΐου, ὁ Ρωμάνος εἶχε λάβει ἐντολὴ νὰ πείσει τὴ γαλλικὴ κυβέρνησι νὰ δεχθεῖ τὴ λύση αὐτὴ. Ὁ Ribot ὅμως καὶ ὁ Painlevé εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν ἀντίθεση τῶν Ἑγγλων. Τὸ μόνο πού κατάφεραν κατὰ τὴ διάσκεψη τοῦ Λονδίνου ἦταν ὁ παραγκωνισμὸς τοῦ διαδόχου Γεωργίου, πού θεωρήθηκε ὑποπτος γιὰ φιλογερμανικὰ αἰσθήματα. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀντιβασιλείας μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ Παύλου, ἀνησυχοῦσε τὰ συντηρητικὰ μέλη τῆς βρετανικῆς κυβέρνησι πού ἐπηρεάζονταν ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς ἀγγλικῆς αὐλῆς. Ἔτσι οἱ Γάλλοι ἀναγκάστηκαν νὰ ὑποχωρήσουν καὶ νὰ δεχθοῦν τὴν ἐκλογή τοῦ Ἀλέξανδρου, ἐλπίζοντας ὅτι ὁ ἐλληνικὸς λαός, μετὰ ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση τῶν βενιζελικῶν ἀρχῶν, θὰ ἐπέβαλλε μόνος του μιὰ περισσότερο ἀποτελεσματικὴ λύση. Ὁ Ρωμάνος ἐπέμενε νὰ μὴ ληφθεῖ τελικὴ ἀπόφαση χωρὶς τὴν ἔγκριση τῆς προσωρινῆς κυβέρνησις. Ὁ Ribot ἐκφράσθηκε ἐνθαρρυντικὰ γιὰ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Παύλου, ἀναπτύσσοντας ὅμως τὶς δυσκολίες πού εἶχαν προκύψει μὲ τοὺς Ἑγγλους. Ὁ Jonnart, τὴ μέρα τῆς ἀναχώρησής του ἀπὸ τὸ Παρίσι, εἶχε διαβεβαιώσει τὸν Ρωμάνο ὅτι δὲν σκόπευε νὰ ἀναλάβει πρωτοβουλία, χωρὶς νὰ προηγηθεῖ συννενόηση μὲ τὸν ἴδιο τὸν Βενιζέλο.

Τὰ στοιχεῖα πού ἀναφέρονται στὶς συσκέψεις τῆς Θεσσαλονίκης παρουσιάζουν δυστυχῶς ἐλλείψεις. Διαπιστώνεται πάντως ὅτι ὁ Βενιζέλος, ὕστερα ἀπὸ τὴν πρώτη του συνάντησι μὲ τὸν Jonnart, ἔδειχνε περισσότερη διαλλακτικότητα γιὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Ἀλέξανδρου. Φαίνεται ὅτι ὁ πρόεδρος τῆς προσωρινῆς κυβέρνησις συμβιβάσθηκε τελικὰ, ἀφοῦ διαπίστωσε ὅτι ἡ ἐγκαθίδρυση τῆς δημοκρατίας στὴν Ἑλλάδα θὰ προκαλοῦσε τὴν ἐντονὴ ἀντίδραση τῶν Δυνάμεων. Στὴ συνέχεια, ὁ Jonnart, ἀφοῦ κανόνισε τὶς τελευταῖες λεπτομέρειες τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἀφοῦ εἶχε μιὰ δεύτερη συνάντησι μὲ τὸν Βενιζέλο, ἀναχώρησε στὶς 9 Ἰουνίου γιὰ τὴ Σαλαμίνα⁴⁴.

44. A.E. 293 : Jonnart πρὸς Ribot, 2 τῆς 7.6.17. J. Cambon πρὸς Ρωμάνο, ὑπόμνημα τῆς 9.6.17. A.E. 274 - P.J. 26J13(3) : Ribot πρὸς Jonnart, 1 τῆς 7.6.17. A.Y.E. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 1471 τῆς 31.5.17, 1474 τῆς 1.6.17, 4.008 τῆς 3.6.17. A.M.M. 149 : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, χ.ά. τῆς 17.6.17.

Στις 8 Ἰουνίου, δίχως νὰ ἔχει προηγουμένως ἐνημερωθεῖ κανεὶς, ἰταλικὸς στρατὸς εἰσέβαλε στὴν Ἡπειρο καὶ κατέλαβε τὰ Γιάννενα. Ἡ κυβέρνηση τῆς Ρώμης εἶχε ἀρχίσει νὰ ὑποπεύεται ὅτι οἱ ὄροι τῆς διάσκεψης τῆς Μωριέννης σχετικὰ μὲ τὶς ἰταλικὲς βλέψεις στὴ Μ. Ἀσία δὲν ἐπρόκειτο νὰ τηρηθοῦν. Μὲ τὸ μέτρο αὐτὸ ποὺ προετοίμασε μὲ ἀπόλυτη μυστικότητα, θέλησε νὰ βρεθεῖ σὲ θέση ἰσχύος ἀπέναντι στοὺς βενιζελικούς. Στὴ Θεσσαλονίκη ἐκφράσθηκαν φόβοι ὅτι οἱ βασιλικοὶ θὰ ἐκμεταλλεύονταν τὴν εἰσβολὴ στὴν Ἡπειρο. Στὸ Παρίσι, ὁ Ρωμάνος ζήτησε νὰ ἀποκλεισθεῖ ἡ ἰταλικὴ συνεργασία κατὰ τὴ διάρκεια τῶν συμμαχικῶν ἐπιχειρήσεων στὴ νότια Ἑλλάδα. Ἐπρεπε ἐπίσης νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Ἡ κυβέρνηση τῆς Ρώμης ἦταν ἰκανὴ νὰ προβεῖ στὸ μέτρο αὐτὸ τὶς παραμονὲς τῆς ἐπανόδου τῶν βενιζελικῶν στὴν ἐξουσία, γιὰ νὰ δυσκολέψει τὴν κατάσταση⁴⁵.

Στις 9 Ἰουνίου δημιουργήθηκαν νέα προβλήματα. Οἱ Ἄγγλοι ἀνησύχησαν γιὰ τὶς ἐπιπλοκὲς ποὺ θὰ δημιουργοῦσε μιὰ δυναμικὴ ἐπέμβαση τῶν Συμμάχων στὴν Ἀττικὴ. Τὸ τελεσίγραφο ποὺ θὰ ἐπέδιδε ὁ Jonnart στὸν Κωνσταντῖνο παραβίαζε, κατὰ τὴ γνώμη τους, τὶς ἀποφάσεις τῆς διάσκεψης τοῦ Λονδίνου. Ἡ βρετανικὴ κυβέρνηση ἐκφράσθηκε ὑπὲρ μιᾶς προσωρινῆς ἀπομάκρυνσης τοῦ Ἑλληνα μονάρχη μέχρι τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Ἡ οὐσία ἦταν νὰ σχηματισθεῖ στὴν Ἀθήνα, χωρὶς στρατιωτικὲς περιπλοκὲς, μιὰ φιλικὴ κυβέρνηση. Ἰδιαίτερα ἐνοχλημένος, ὁ Ribot ἀπάντησε ὅτι ἡ ἀγγλικὴ ἀδιαλαξία ἀποτελοῦσε μεταστροφή ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τῆς διάσκεψης τοῦ Λονδίνου⁴⁶. Οἱ βενιζελικοὶ ἐξέφρασαν καὶ αὐτοὶ ἔντονη ἀνησυχία. Ὁ Ρωμάνος τηλεγράφησε ἀπὸ τὸ Παρίσι ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀναμένονται καὶ ἄλλες δυσάρεστες ἐκπλήξεις ἀπὸ τὸ μέρος τῶν Ἄγγλων. Ὁ Ribot ἀντιστεκόταν, κατὰ τὴ γνώμη του, ἀποτελεσματικά, ἀλλὰ ἡ κατάσταση στὸ γαλλικὸ κοινοβούλιο δὲν ἦταν καθόλου εὐνοϊκὴ γιὰ τὴ σταθερότητα τῆς κυβερνήσεώς του. Ἡ στάση τῶν Βρετανῶν καὶ τῶν Ἰταλῶν ἐπέβαλε τὴν ἄμεση ἐπέμβαση τῶν Συμμάχων στὴ νότια Ἑλλάδα. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό, ἡ προσωρινὴ κυβέρνηση χρησιμοποίησε ὀλόκληρη τὴν ἐπιρροή της στὶς πρωτεύουσες τῶν χωρῶν τῆς Entente :

---

45. A.Y.E. : *Διάφορα περὶ Ἰταλῶν...* : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 582 τῆς 16.3.17, 1.031 τῆς 18.4.17. Γεννάδιος πρὸς Πολίτη, 714 τῆς 18.4.17. A.M.M. 149 : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 6.6.17. Κακλαμάνος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 8.6.17. Γεννάδιος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 9.6.17. B.P. Papadakis, *Histoire diplomatique de la question nord-épirote*, Ἀθήνα 1958, σσ. 46 - 49.

46. A.E. 293 : R. Cecil πρὸς Graham, χ.ἀ. τῆς 8.6.17 καὶ 9.6.17. Ribot πρὸς P. Cambon, 2.053, πρὸς Barrère, 1.350 τῆς 9.6.17. P.J. 26J13(3) : Ribot πρὸς Jonnart, 11, πρὸς Guillemin, 531, πρὸς Billy 159 τῆς 9.6.17.

«Τὸ δυναστικό πρόβλημα εἶναι ἀπολύτως ὄριμο καὶ ἡ λύση του δὲν θὰ προκαλέσει μεγάλες δυσκολίες. Ὁ Πρόεδρος (Βενιζέλος) προσθέτει ὅτι ἡ πρόταση τῆς βρετανικῆς κυβέρνησης γιὰ ἀπομάκρυνση τοῦ βασιλιᾶ μέχρι τὸ τέλος τοῦ πολέμου, πηγάζει ἀπὸ λαθασμένη ἐκτίμηση τῆς κατάστασης. Στὴν πραγματικότητα, ὁ Κωνσταντῖνος ἐμφανίζεται σήμερα σὰν ἀρχηγὸς πολιτικοῦ κόμματος μὲ ὀπαδοὺς ποὺ θὰ διατηρεῖ ὅσο ἐξακολουθεῖ νὰ βρίσκεται στὸ θρόνο. Τὸ νὰ ἀφήσει κανεὶς σὲ ἐκκρεμότητα τὴν ὑπόθεση τῆς καθαιρέσεώς του, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ καθιστᾷ ἀδύνατη τὴν ἠθικὴ ἐνότητα τοῦ τόπου, τὴ στιγμή ποὺ ὅλα εὐνοοῦν καὶ ἐπιβάλλουν τὴν πραγματοποίησή της (...). Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ὁ Πρόεδρος κάνει μιὰ ὕστατη ἐκκλήση στὴν πολιτικὴ συνείδηση τοῦ κ. Ribot, παρακαλώντας τον νὰ μὴν ἐντυπωσιασθεῖ ἀπὸ ἀνακριβεῖς πληροφορίες καὶ νὰ συνεχίσει μὲ ἀποφασιστικὴ καὶ ἐνεργητικὴ τὴν ἐκτέλεση τοῦ σχεδίου, ἢ βέβαια ἐπιτυχία τοῦ ὁποίου θὰ ἐπισχύσει μαζί μὲ τὸ γόητρο τῆς Γαλλίας στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο, τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ»,

τηλεγραφοῦσε ὁ Πολίτης πρὸς τὸ Παρίσι. Συγχρόνως διαμαρτυρήθηκε πρὸς τὸ Λονδίνο ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ βρετανικὴ κυβέρνηση βασίσθηκε σὲ ψευτικὲς πληροφορίες ποὺ προδίκαζαν δημιουργία ταραχῶν στὴν Ἀθήνα⁴⁷.

Ἡ γαλλικὴ κυβέρνηση, ἀποφεύγοντας νὰ δυσανεστήσει τὴν Ἀγγλία σὲ μιὰ τόσο κρίσιμη στιγμή ὅπου ἡ ἐνότητα τῶν Συμμάχων ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν τελικὴ ἐπιτυχία, δὲν ἀπέκλεισε τὴν πρόταση γιὰ προσωρινὴ ἀπομάκρυνση τοῦ Κωνσταντῖνου. Στις 10 Ἰουνίου ὁ Ribot δήλωσε ὅτι ἡ οὐσία θὰ εἶχε ἐπιτευχθεῖ μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ βασιλιᾶ, ἀρκεῖ ὁ διάδοχος νὰ ἀνέθετε τὴν προθυπουργία στὸν Βενιζέλο. Πρόσθεσε ὅτι ἦταν διατεθειμένος νὰ δεχθεῖ μιὰ προσωρινὴ ἀπομάκρυνση τοῦ Κωνσταντῖνου, ἂν οἱ Ἄγγλοι πίστευαν ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μπορούσαν νὰ ἀποφευχθοῦν ταραχές⁴⁸.

Δίχως νὰ δώσουν περισσότερες διευκρινίσεις γιὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀπομάκρυνσης, οἱ Σύμμαχοι ἐφάρμοσαν τὸ σχέδιό τους. Συνοδευόμενος ἀπὸ δυνάμεις τῆς Στρατιᾶς τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Jonnart κατέπλευσε στις 9 Ἰουνίου τὸ βράδυ στὴ Σαλαμίνα. Στις 11 Ἰουνίου παρέδωσε στὸν Ζαΐμη τελεσίγραφο τῶν Δυνάμεων ποὺ ἀπαιτοῦσε τὴν παραίτηση τοῦ Ἑλληνα μονάρχη. Ὁ Κωνσταντῖνος συμμορφώθηκε τὴν ἐπομένη, χωρὶς νὰ δημιουργηθοῦν ἐπεισόδια. Ἦδη ἀπὸ τίς πρώτες ὥρες τῆς 11ης Ἰουνίου, συμμαχικὸς στρατὸς εἶχε εἰσβάλει στὴ Θεσσαλία καὶ ἀποβιβάσθει στὸν Ἴσθμὸ τῆς Κορίνθου. Ὁ πρῶτος στόχος τῆς ἀποστολῆς τοῦ Jonnart εἶχε ἔτσι πραγμα-

47. Α.Μ.Μ. 149 : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 9.6.17 καὶ 10.6.17. Α.Υ.Ε. : Καθεστωτικὴ μεταβολή : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 1.562 τῆς 9.6.17. Πολίτης πρὸς Ρωμάνο καὶ Γεννάδιο, 3.450 τῆς 11.6.17.

48. Α.Ε. 293 : Ribot πρὸς P. Cambon, 2.530 - 2.531 τῆς 10.6.17.

τοποιηθεῖ. Σειρὰ εἶχαν οἱ διαπραγματεύσεις ἀνάμεσα στὶς κυβερνήσεις Ζαῖμη καὶ Βενιζέλου γιὰ τὴν ὁμαλὴ μεταβίβαση τῆς ἐξουσίας στοὺς Φιλελευθέρους.

Γ. Ἡ τρίτη φάση
(12 - 27 Ἰουνίου 1917)

Ἡ ἐκθρόνιση τοῦ Κωνσταντίνου προκάλεσε ποικίλες ἀντιδράσεις. Ἡ Ρωσία ἀρνήθηκε στὸν Jonnart τὸ δικαίωμα νὰ τὴν ἀντιπροσωπεύει. Στις 12 Ἰουνίου ἡ κυβέρνηση τῆς Πετρούπολης ἀπέφυγε πάντως νὰ χαρακτηρίσει τὴ στάση της σὰν ἔλλειψη συμπάθειας πρὸς τὸ κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης⁴⁹. Στὴ Ρώμη, ὁ Sonnino ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμία ὁ Βενιζέλος νὰ μὴν ἐπιστρέψει ἀμέσως στὴν Ἀθήνα. Ὁ Γάλλος πρεσβευτὴς Camille Barrère πίστευε ὅτι ἡ κυβέρνηση τοῦ Παρισιοῦ ἔπρεπε νὰ δεῖξει περισσότερη κανόνηση στὴν εὐαισθησία τῶν Ἰταλῶν, ἀποτρέποντας τὴ γρήγορη ἐπιστροφή τοῦ Βενιζέλου στὴν ἐξουσία :

«Στὴν ἀρχή, πρέπει νὰ περάσει μιὰ μεταβατικὴ περίοδος καὶ στὴ συνέχεια, ὕστερα ἀπὸ τὴν πιθανὴ ἄνοδο τοῦ κ. Βενιζέλου στὴν ἐξουσία καὶ τὴν ἐπίτευξη τῆς ἐλληνικῆς ἐνότητας νὰ μὴν ὑπάρχει ἐδῶ (στὴ Ρώμη) ἡ παραμικρὴ ἀμφιβολία ὅτι οἱ ἀδικαιολόγητες ἐπεκτατικὲς βλέψεις τῆς Ἑλλάδας πρόκειται νὰ βροῦν ὑποστήριξη ἀπὸ τὶς Προστάτιδες Δυνάμεις»,

τηλεγραφοῦσε πρὸς τὸ Παρίσι. Ὁ Ribot θέλοντας νὰ διαλύσει κάθε παρεξήγηση, ὑπογράμμισε ὅτι σκοπὸς τῶν Δυνάμεων ἦταν ἡ ἐπαναφορὰ τῆς ἐνότητας στὴν Ἑλλάδα καὶ μόνο ἡ ἐπιστροφή τοῦ Βενιζέλου στὴν ἐξουσία ἦταν δυνατὸν νὰ τὴν πραγματοποιήσει. Πρόσεξε ιδιαίτερα τὸν τόνο τῆς ἀπάντησής του, γιὰ νὰ μὴ διαταραχθεῖ ἡ προσωρινὴ ἰσορροπία πὺ εἶχε δημιουργηθεῖ στὶς γαλλο-ιταλικὲς σχέσεις. Πρόσθεσε ὅτι, μὲ τὴν εἴσοδο τῆς Ἰταλίας στὶς ἐχθροπραξίες, εἶχαν ἀλλάξει οἱ συνθήκες τῆς διεξαγωγῆς τοῦ πολέμου στὴ Μεσόγειο. Ὁ Βενιζέλος γνώριζε, κατὰ τὴ γνώμη του, καλὰ ὅτι δὲν μπορούσε νὰ τρέφει γιὰ τὴν Ἑλλάδα τὶς ἴδιες ἐλπίδες ὅπως δυὸ χρόνια νωρίτερα. Ἡ Ἰταλία μπορούσε νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ἀπόλυτη καὶ εἰλικρινὴ ἐμπιστοσύνη τῶν Συμμάχων, ἀρκεῖ νὰ μὴν ἐπεδίωκε ιδιαίτερα προκλητικὸς στόχους⁵⁰.

Ἡ πρώτη ἀντίδραση τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης, μετὰ ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις τῆς Ἀθήνας, ἀφοροῦσε τὴν ἐκλογή ὡς βασιλιᾶ τοῦ Ἀλέξανδρου.

49. A.Y.E. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Κακλαμάνος πρὸς Πολίτη, 359 τῆς 18.6.17. A.M.M. 149 : Κακλαμάνος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 11.6.17 καὶ 12.6.17.

50. A.E. 274 : Barrère πρὸς Ribot 378 τῆς 19.6.17. A.E. 294 : Barrère πρὸς Ribot, 779, 783 τῆς 13.6.17, 792 τῆς 14.6.17. Ribot πρὸς Barrère, 1.439 τῆς 15.6.17. A. Ribot, *ε.ἀ.*, σ. 152.

Ὁ Ρωμάνος, σὲ διάβημά του, ἀναμόχλευσε τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Παύλου μὲ ἀνάθεση τῆς ἀντιβασιλείας στὸν Βενιζέλο⁵¹. Βλέποντας ὅτι οἱ Σύμμαχοι εἶχαν ἤδη ἀπορρίψει τὴν πιθανότητα αὐτῆ, ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις στράφηκε ἐναντίον τοῦ Ἀλέξανδρου. Τὸ διάγγελμα τοῦ νέου βασιλιά πρὸς τὸν λαὸ περιεῖχε φράσεις τὶς ὁποῖες οἱ βενιζελικοὶ θεώρησαν ἀνοικτὴ πρόκλησις ἐναντίον τοῦ κινήματος καὶ τῶν Δυνάμεων. Σὲ νέο διάβημά του πρὸς τὸ Quai d'Orsay ὁ Ρωμάνος ὑποστήριξε ὅτι ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ ἐπικοινωνήσῃ, κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκες αὐτές, μὲ τὴν κυβέρνησις Ζαΐμη, ποὺ ἔφερε ἀκέραιη τὴν εὐθύνη τοῦ βασιλικοῦ μηνύματος. Οἱ Γάλλοι ἀπάντησαν μὲ προσοχὴ ὅτι χρειαζόταν πολλὴ σκέψις προτοῦ ἀποφασισθεῖ ἡ ἀμετάκλητη διακοπὴ τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὶς δύο παρατάξεις. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι οἱ βενιζελικοὶ θὰ παρέμεναν ἀνένδοτοι. Μιὰ ἀπροσδόκητη ὅμως στάσις τῆς βρετανικῆς κυβερνήσεως τοὺς ἐνθάρρυνε νὰ ἐπιταχύνουν τὴν ἐπιστροφή τους στὴν Ἀθήνα.

Στις 15 Ἰουνίου, στὸ Λονδίνο, ὁ sir John Stavridi, παλιὸς πρόξενος τῆς Ἑλλάδας καὶ ὁπαδὸς τοῦ κινήματος, εἶχε μιὰ συνομιλία μὲ τὸν λόρδο Robert Cecil, ὕφυπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν. Ὁ Ἄγγλος διπλωμάτης ἄφησε νὰ νοηθεῖ ὅτι ἡ κυβέρνησίς του ἐπιθυμοῦσε τὴ διεξαγωγὴ ἐκλογῶν στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Stavridi ἀπάντησε ὅτι αὐτὸ ἦταν ἀδύνατο τὴ στιγμὴ ποὺ ἐλληνικὰ ἐδάφη βρισκόνταν κάτω ἀπὸ τὴν κατοχὴ τῶν Ἰταλῶν στὴν Ἠπειρο καὶ τῶν Βουλγάρων στὴ Μακεδονία. Κατόπιν τούτου, ὁ Cecil προσαποτόλισθη πρὸς τὴν ἄμεση ἐπιστροφή τοῦ Βενιζέλου στὴν Ἀθήνα. Ὅσο πιὸ γρήγορα τὸ ἐλληνικὸ ζήτημα ἐβρισκε τὴ λύση του, τόσο πιὸ εὐκόλα τὰ ἀγγλικὰ στρατεύματα θὰ ἐκκένωναν τὸ μακεδονικὸ μέτωπο μὲ προορισμὸ τὴν Αἴγυπτο. Δήλωσε μάλιστα ὅτι ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις ἦταν διατεθειμένη νὰ ἐξασκήσῃ τὴν ἐπιρροή της πάνω σὲ ὁποιοδήποτε σύμμαχο ποὺ θὰ πρόβαλλε ἀντιρρήσεις στὴ γρήγορη ἐπιστροφή τοῦ Βενιζέλου.

Ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις, ποὺ βρῆκε μιὰ ἀνέλπιστη ὑποστήριξη, ἐξέφρασε ἀμέσως τὴν ἐλπίδα ὅτι ὁ Jonpart, ἀπελευθερωμένος ἐπιτέλους ἀπὸ τοὺς ἐνδοιασμοὺς τῶν Βρετανῶν, θὰ ἐπιτάχυνε τὴν ἐκτέλεσις τοῦ προγράμματός του. Κατὰ τὸν ὕπατο ἀρμοστή ὅμως, κάθε βεβιασμένη κίνηση ἦταν ἱκανὴ νὰ διαταράξῃ τὴν εὐθραυστὴ ἰσορροπία ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ τὴν ἐπομένῃ τῆς ἐκθρόνισις τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ ἴδιος πίστευε ὅτι ἡ μεταστροφή τῶν Ἀγγλων εἶχε σὰν ἀπώτερο σκοπὸ ὀρισμένα στρατηγικὰ ὀφέλη στὴ Μέση Ἀνατολή, κι ὄχι τὴν εἰλικρινὴ συμπαραστάσις πρὸς τὸν Βενιζέλο. Γι' αὐτὸ ἀπέρριψε κάθε παρέκκλιση ἀπὸ τὸ πρόγραμμά του ποὺ ἦταν

51. Α.Ε. 294 : Ρωμάνος πρὸς Ribot, ὑπόμνημα τῆς 12.6.17. Α.Υ.Ε. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 1.594 τῆς 12.6.17.

ἡ ἔναρξη διαπραγματεύσεων ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἐλληνικὲς κυβερνήσεις γιὰ τὴ μεταβίβαση τῆς ἐξουσίας στοὺς Φιλελεύθερους⁵².

Τὸ σχέδιο τοῦ Jonnart περιεῖχε μιὰ σειρὰ μέτρων ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐφαρμοσθοῦν προτοῦ σχηματισθεῖ ἡ βενιζελικὴ κυβέρνηση στὴν Ἀθήνα. Τὰ μέτρα αὐτὰ εἶχαν σκοπὸ νὰ ἡρεμήσουν τὰ πνεύματα καὶ νὰ ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴ διοίκηση καὶ ἀπὸ τὸ στρατὸ τὰ πρόσωπα ποὺ εἶχαν ἐκτεθεῖ κατὰ τὸ προηγούμενο καθεστῶς. Ὁ ὑπατος ἀρμοστής ὑπολόγιζε νὰ πετύχει τὰ ἀποτελέσματα αὐτὰ σὲ διάστημα μερικῶν ἐβδομάδων. Στὸ μεταξύ, οἱ δυὸ ἐλληνικὲς κυβερνήσεις ἔπρεπε νὰ ἔχουν προχωρήσει στὶς διαπραγματεύσεις τους.

Μετὰ ἀπὸ τὶς συνομιλίες ποὺ εἶχε μὲ τὸν Jonnart στὴ Θεσσαλονίκη, ὁ Βενιζέλος εἶχε πεισθεῖ καὶ ἐκεῖνος γιὰ τὴ σύναψη συμφώνου ἀνάμεσα στὶς δυὸ κυβερνήσεις. Τὸ σύμφωνο αὐτὸ ἔπρεπε ὅμως νὰ προβλέπει τὴν ἀναθεώρηση τοῦ συντάγματος στὸ θέμα τῶν δικαιωμάτων τοῦ Στέμματος ὕστερα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Τὸ μέτρο αὐτὸ ἦταν ἀναγκαῖο γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἀπὸ τὶς μηχανορραφίες τῶν ἀνακτόρων. Δεύτερη προϋπόθεση ἦταν ἡ κατάργηση, γιὰ ἓνα χρόνο, τῆς μονιμότητας τῶν δικαστῶν, διαφορετικὰ, τὸ νέο καθεστῶς θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ διασφαλισθεῖ ἀπὸ τοὺς δικαστὲς ποὺ εἶχαν ἐκτεθεῖ κατὰ τὰ γεγονότα τοῦ Δεκεμβρίου στὴν Ἀθήνα⁵³. Ὁ Βενιζέλος δὲν εἶχε ἀκόμα κατασταλάξει στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο θὰ ἔπαιρνε τὰ παραπάνω μέτρα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σύμφωνο μὲ τὴν κυβέρνηση Ζαῖμη, σκόπευε νὰ τὰ ἐνσωματώσει εἴτε σὲ διάγγελμα τοῦ Ἀλέξανδρου εἴτε σὲ ἓνα λόγο ποὺ θὰ ἐκφωνοῦσε ὁ ἴδιος μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀνάληψης τῆς πρωθυπουργίας.

Τὸ μεγαλύτερο ὅμως πρόβλημα ἀφοροῦσε τὸ εἶδος τῆς ἐθνικῆς ἀντιπροσωπείας ποὺ θὰ νομιμοποιοῦσε τὰ μέτρα αὐτά. Ὁ Βενιζέλος ἀπέφυγε νὰ θίξει τὸ θέμα στὶς συνομιλίες ποὺ εἶχε στὴ Θεσσαλονίκη μὲ τὸν Jonnart. Περίμενε νὰ ἐκτιμήσει πρῶτα τὴν κατάσταση ποὺ θὰ ἐπικρατοῦσε στὴν Ἑλλάδα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Κωνσταντίνου. Στὶς 15 Ἰουνίου, ὁ Ρωμάνος ἔλαβε ἐντολὴ νὰ ἐνημερώσει τὴ γαλλικὴ κυβέρνηση ὅτι ἡ λύση

52. Α.Ε. 294 : Ρωμάνος πρὸς Ribot, ὑπόμνημα τῆς 16.6.17. J. Cambon πρὸς Billy, 179 τῆς 17.6.17. Jonnart πρὸς Ribot, 50 τῆς 17.6.17. Α.Υ.Ε. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 12.6.17, 1.629 τῆς 16.6.17. Πολίτης πρὸς Ρωμάνο, 3.600 τῆς 15.6.17, πρὸς Ρέπουλη, 3.568 τῆς 17.6.17. Γεννάδιος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 15.6.17. Βενιζέλος πρὸς Ρέπουλη, 3.601 τῆς 15.6.17. Α.Μ.Μ. 149 : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 15.6.17 καὶ 17.6.17. Γεννάδιος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 13.6.17. Α.Μ.Μ. 313 : Ρωμάνος πρὸς Βενιζέλο, ἔκθεση τῆς 15.6.17.

53. Α.Ε. 294 : Billy πρὸς Ribot, 181 τῆς 13.6.17. Ribot πρὸς Billy, 165 τῆς 14.6.17. Πολίτης πρὸς Ρωμάνο, χ.ἀ. τῆς 14.6.17. P.J.26J13(3) : Ribot πρὸς Jonnart, 23 τῆς 13.6.17. Jonnart πρὸς Ribot, 32 τῆς 14.6.17. Α.Υ.Ε. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Ρέπουλης πρὸς Jonnart, χ.ἡ. Βενιζέλος πρὸς Ρέπουλη, 3.556 τῆς 15.6.17.

πού προτιμοῦσε ὁ Βενιζέλος ἦταν ἡ σύγκληση τῆς βουλῆς τοῦ Ἰουνίου 1915, ὅπου οἱ Φιλελεύθεροι εἶχαν τὴν πλειοψηφία καὶ τὴν ὁποία εἶχε διαλύσει ὁ Κωνσταντῖνος τρεῖς μῆνες ἀργότερα. Ἡ ἀντιπροσωπεία αὐτὴ θὰ ἐπικύρωνε καὶ τὴν ἐκλογή τοῦ Ἀλέξανδρου, ἐπομένως ἡ σύγκλησή της ἔπρεπε νὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ ταχύτερο⁵⁴.

Τὸ πρόγραμμα τοῦ Jonnart ἀναστατώθηκε ἀπὸ τὴν ἀνυπομονησία ποῦ ξαφνικὰ ἐδειξε ἡ προσωρινὴ κυβέρνηση. Ἀπὸ τὶς 12 Ἰουνίου ὁ Ρωμάνος εἶχε πληροφορίες ὅτι καὶ ὀρισμένοι γαλλικοὶ πολιτικοὶ κύκλοι, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸν Clemenceau, ὑποστήριζαν τὴ γρήγορη ἐπάνοδο τοῦ Βενιζέλου στὴν ἐξουσία. Στὶς 15 Ἰουνίου, ἡ Βρετανία ἀνακοίνωσε ἀνεπίσημα τὴν ὑποστήριξή της γιὰ τὴ σύγκληση τῆς Βουλῆς τοῦ 1915. Ἀπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη, οἱ κυβερνήσεις τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Θεσσαλονίκης προσπάθησαν νὰ πείσουν τὴ Γαλλία νὰ συντομεύσει τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων. Στὶς 17 Ἰουνίου ὁ Jonnart δήλωσε ὅτι καταλάβαινε τὴν ἀνυπομονησία τῶν βενιζελικῶν, ἀλλὰ ὅτι δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ τὴν τοποθετήσει πάνω ἀπὸ τὶς ἀνώτατες εὐθύνες ποῦ εἶχε ἐπωμισθεῖ⁵⁵.

Οἱ πληροφορίες ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη πρόδιδαν κάποια σοβαρὴ διένεξη στοὺς κόλπους τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης. Τὸ πρόβλημα γεννήθηκε στὶς ἀρχὲς Ἰουνίου, ὅταν ὁ Βενιζέλος, θέλοντας νὰ ἀποσοβῆσει ταραχὲς ποῦ μπορούσαν νὰ προκαλέσουν οἱ βασιλόφρονες στρατιωτικοὶ στὴν Πελοπόννησο, εἶχε ἀρνηθεῖ νὰ ὑπογράψει τὶς προαγωγὲς τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Ἐθνικῆς Ἄμυνας. Στὶς 17 Ἰουνίου, ὁ ναύαρχος Κουντουριώτης, παισιωμένος ἀπὸ τὴν πλειοψηφία τῆς προσωρινῆς κυβέρνησης, ἐκφράσθηκε κατὰ τῶν διαπραγματεύσεων μὲ τὴν κυβέρνηση τῆς Ἀθήνας. Ὁ Βενιζέλος ἐντυπωσιάσθηκε σὲ σημεῖο ποῦ αὐξήθηκαν οἱ δισταγμοὶ του γιὰ τὶς συνομιλίες μὲ τὸν Ζαῖμη. Ὁ Jonnart προσπάθησε νὰ μετριάσει τὰ πάθη, ὑποστηρίζοντας τὴ μέθοδο τῶν διαπραγματεύσεων. Ἡ προσωρινὴ κυβέρνηση ὅμως ἐπέμενε στὴν ἀδιαλλαξία της. Ἄρχισε μάλιστα νὰ ὑποπεύεται ὅτι ὁ ὕπατος ἀρμοστής εἶχε ἀμφιβολίες γιὰ τὴ σύγκληση τῆς βουλῆς τοῦ 1915. Στὶς 19 Ἰουνίου, ὁ Ρωμάνος ζήτησε ἀπὸ τὴ γαλλικὴ κυβέρνηση νὰ συμβουλευε

54. A.E. 294 : Billy πρὸς Ribot, 133 τῆς 15.6.17. P.J. 26J13(3) : Ribot πρὸς Jonnart, 33 τῆς 15.6.17. Jonnart πρὸς Ribot, 38 τῆς 15.6.17. Billy πρὸς Jonnart, 4 τῆς 16.6.17. A.Y.E. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Πολίτης πρὸς Ρωμάνο, 3.554, πρὸς Γεννάδιο, 3.546 τῆς 15.6.17. Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 1.925 τῆς 15.6.17. Βενιζέλος πρὸς Ρέπουλη, 3.556 - 3.557 τῆς 15.6.17. Βενιζέλος πρὸς Γεννάδιο, 3.568 τῆς 16.6.17. A.M.M. 313 : Ρέπουλης πρὸς Βενιζέλο, ἐκθεση τῆς 15.6.17.

55. A.E. 294 : Billy πρὸς Ribot, 186 τῆς 18.6.17. P. J. 26J13(3) : Ribot πρὸς Jonnart, 41 τῆς 18.6.17. Jonnart πρὸς Ribot, 50 τῆς 17.6.17. Billy πρὸς Jonnart, 4 τῆς 16.6.17. Jonnart πρὸς Billy, 7 τῆς 17.6.17. A.Y.E. : *Καθεστωτικὴ μεταβολή* : Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, χ.ἀ. τῆς 12.6.17, 1.629 τῆς 16.6.17. Πολίτης πρὸς Ρέπουλη, 3.568 τῆς 17.6.17. A.M.M. 149 : Βενιζέλος πρὸς Ρέπουλη, χ.ἀ. τῆς 14.6.17.

τὸν Jonnart νὰ ἐπιταχύνει τὸ πρόγραμμά του. Ἡ Γαλλία ἀπέφυγε, μὲ τὴν ἀπάντησή της, νὰ ρίξει λάδι στὴ φωτιά. Διαβεβαίωσε τοὺς κύκλους τῆς Θεσσαλονίκης γιὰ τοὺς στόχους τῆς ἀποστολῆς τοῦ Jonnart καὶ πρόσθεσε ὅτι ἦταν διατεθειμένη νὰ ὑποδείξει στὸν ὕπατο ἀρμοστή νὰ ἐφαρμόσει μὲ περισσότερη ἀποφασιστικότητα τὸ σχέδιό του. Ὁ Jonnart, μόλις πληροφορήθηκε τὶς ἐξελίξεις αὐτές, δὲν ἔκρυψε τὸν ἐκνευρισμό του :

«Ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ κ. Βενιζέλος καὶ οἱ φίλοι του δὲν ἔχουν σχηματίσει ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς κατάστασης πὸ ἐπικρατεῖ στὴν Ἀθήνα (. . .) Ὁ κ. Βενιζέλος δὲν ἀγνοεῖ ὅτι δὲν ἀποβλέπουμε σὲ ἄλλο σκοπὸ ἀπὸ τὴν προετοιμασίαν τῆς ἐπιστροφῆς του στὴν Ἀθήνα καὶ ὅτι δὲν θὰ θεωρήσω τὴν ἀποστολή μου ἐκπληρωθεῖσα παρὰ μόνον τῆς μέρας πὸν θὰ πάρει καὶ πάλι τὴν ἐξουσία. Ἐῶχομαι νὰ μὴν ἐπιβαρυνθεῖ ὁ ρόλος μου ἀπὸ ἀνυπομονησιῶν πὸν δικαιολογῶ ἀλλὰ πὸν πηγάζουν ἀπὸ ἐσφαλμένη γνώση τῆς πραγματικότητος. Τὰ πράγματα πρέπει νὰ ξεκαθαρίσων : ἂν ὁ κ. Βενιζέλος ἐπιθυμῆ νὰ ἐπιστρέφει ἀμέσως στὴν Ἀθήνα, μπορεῖ νὰ τὸ κάνει μόνον κάτω ἀπὸ τὴν προστασίαν τῶν ὄπλων μας καὶ μὲ κίνδυνον νὰ ξεσπάσων αἱματηρῆς ταραχῆς. Ἀρνοῦμαι κατηγορηματικὰ νὰ ἀκολουθήσω τὸ δρόμον αὐτό. Ἄν οἱ κυβερνήσεις πὸν ἀντιπροσωπεύω ἔχων διαφορετικὴ γνώμη, τότε ἂς ἀναλάβει κάποιος ἄλλος τὴν εὐθύνη. Ἔχω ὅμως τὴ μεγαλύτερη ἐμπιστοσύνη στὴ σοφίαν τοῦ κ. Βενιζέλου καὶ περιμένω ἀπὸ αὐτὸν νὰ μὲ βοηθήσει, γιὰτὶ δὲν ἔχει ἀμφιβολίας οὔτε γιὰ τὴν ἐπιθυμίαν μου νὰ παρακολουθήσω ἀπὸ κοντὰ τὶς διαπραγματεύσεις του μὲ τὸν κ. Ζαῖμη, οὔτε καὶ γιὰ τὴ διαθέσιν μου νὰ ἐπέμβω ἔμπρακτα γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ κοινῶν μας στόχου» τηλεγραφοῦσε πρὸς τὸν Billy⁵⁶.

Ἡ κατάσταση ἄλλαξε, καθὼς ἡ κυβέρνησις τοῦ Λονδίνου ἀρνήθηκε ἐπίσημα κάθε ἀνάμειξιν στὸ θέμα τῆς γρήγορης ἐπανόδου τῶν βενιζελικῶν στὴν ἐξουσία. Ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Balfour χαρακτήρισε ὀρθῆς τὶς ἀπόψεις τοῦ Jonnart γιὰ τὴν ἔναρξιν τῶν διαπραγματεύσεων. Οἱ κύκλοι τῆς Θεσσαλονίκης στερήθησαν ἔτσι τὸν κυριότερον ὑποστηρικτὴν τους. Καθὼς μάλιστα ὁ Βενιζέλος εἶχε καταφέρει νὰ μετριάσῃ καὶ τὶς ἀνησυχίας τῶν ἀξιωματικῶν του, οἱ συνθήκες τὸν ἀνάγκασαν νὰ προσανατολισθεῖ πρὸς τὸ σχέδιον τοῦ Jonnart. Εἰδοποίησε τὸν ὕπατο ἀρμοστή ὅτι δὲν ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐπιστρέφῃ στὴν Ἀθήνα κάτω ἀπὸ τὴν προστασίαν τῶν συμμαχικῶν ὄπλων καὶ ὅτι θὰ ἀπέρριπτε τὴν ἐξουσίαν, ἂν οἱ Δυνάμεις δὲν ἦταν βέβαιαι ὅτι τὸν ὑποστήριζε ἡ πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Πρόσθεσε ὅτι ἡ ἀνυπομονησία του ὀφειλόταν περισσότερο στὸ φόβον ὅτι ὁ συμμαχικὸς στρατὸς θὰ ἐγκατέλειπε τὴν Ἀττικὴν, προτοῦ ρυθμισθοῦν οἱ συνθήκες τῆς ἐπανόδου του στὴν ἐξουσία. Τέλος, δήλωσε ὅτι ἦταν ἐτοιμὸς νὰ μεταβῆ

56. P.J. 26J13(3) : Jonnart πρὸς Billy, 10 τῆς 18.6.17.

στον Πειραιά, αν η παρουσία του ήταν απαραίτητη για την έναρξη των διαπραγματεύσεων⁵⁷.

Η αποφασιστικότητα του Jonnart επικράτησε τελικά. Στις 18 Ιουνίου, η γαλλική κυβέρνηση επιδοκίμασε επίσημα την πολιτική του. Ένισχυμένος από την υποστήριξη αυτή, ο ύπατος αρμοστής προχώρησε στην εφαρμογή του σχεδίου του. Την ίδια μέρα ο Ζαΐμης ανήγγειλε ότι ήταν έτοιμος να παραχωρήσει τη θέση του στον Βενιζέλο, μόλις ζητηθεί ή σύγκληση της βουλής του 1915. Το υπουργικό συμβούλιο είχε ήδη εκλέξει τους υπουργούς Δικαιοσύνης (Λιδωρίκη) και Οικονομικών (Ράλλη) ως πληρεξούσιους για τις διαπραγματεύσεις με την κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Στις 20 Ιουνίου ο Jonnart κάλεσε τον Βενιζέλο μαζί με δυο αντιπροσώπους της κυβέρνησής του στον Πειραιά. Ο πρόεδρος της προσωρινής κυβέρνησης έφθασε στις 21 Ιουνίου στον κόλπο της Σαλαμίνας και εγκαταστάθηκε στο αντιτορπλικό Jurien de la Gravière σαν καλεσμένος του ύπατου αρμοστή⁵⁸. Οί αντιπρόσωποι της προσωρινής κυβέρνησης, Ανδρέας Μιχαλακόπουλος και Έμμανουήλ Ρέπουλης, συνάντησαν για πρώτη φορά τους συνομιλητές τους στις 22 Ιουνίου πάνω στο ίδιο αντιτορπλικό.

Οί διαπραγματεύσεις υπήρξαν στην πραγματικότητα πλασματικές και η διάρκειά τους δεν ξεπέρασε τις δυο μέρες. Ήδη από την παραμονή της έναρξης των συνομιλιών ο Βενιζέλος προδίκασε τη γρήγορη σύναψη μιās συμφωνίας που θα του επέτρεπε την άνοδο στην εξουσία μέσα σε ένα κλίμα ηπιότητας. Φαινόταν πάντως αποφασισμένος να μην προβεί σε παραχωρήσεις στα θέματα της μονιμότητας των δικαστών, της άναθεώρησης του συντάγματος και της σύγκλησης της βουλής του 1915. Η βουλή αυτή, στην πρώτη της συνέλευση, έπρεπε να όριστικοποιήσει την παραίτηση του Κωνσταντίνου, ώστε να διαλυθεί κάθε ύποψια για μιὰ μελλοντική επιστροφή του στην Ελλάδα. Ο Βενιζέλος σκόπευε επίσης να ζητήσει για τὸ κίνημά του τὰ ύπουργεία Στρατιωτικῶν, Ἐσωτερικῶν και Δικαιοσύνης στους κόλ-

57. A.E. 294 : Billy πρὸς Ribot, 185 τῆς 16.6.17, 187 τῆς 18.6.17. Ρωμάνος πρὸς Ribot, ὑπόμνημα τῆς 19.6.17. P. Cambon πρὸς Ribot, 989 τῆς 20.6.17. P.J. 26J13(3) : Jonnart πρὸς Ribot, 48 τῆς 17.6.17, 52 τῆς 18.6.17, 69 τῆς 20.6.17. Billy πρὸς Jonnart, 6 - 8 τῆς 18.6.17, 10 τῆς 19.6.17. A.E. 295 : Billy πρὸς Ribot, 71 τῆς 21.6.17. P.J. 26J13(4) : Ρέπουλης πρὸς Jonnart, ὑπόμνημα τῆς 18.6.17. A.Y.E. : *Καθεστωτική μεταβολή* : Βενιζέλος πρὸς Ρέπουλη, 3.602 τῆς 18.6.17. Πολίτης πρὸς Ρωμάνο, 3.604, 3.615 και 3.631 τῆς 18.6.17. Ρωμάνος πρὸς Πολίτη, 1.662 τῆς 19.6.17, 1.668 τῆς 20.6.17.

58. A.E. 294 : Billy πρὸς Ribot, 189 τῆς 20.6.17. P.J. 26J13(3) : Ribot πρὸς Jonnart, 41 τῆς 18.6.17. Jonnart πρὸς Ribot, 50 τῆς 17.6.17, 57 τῆς 18.6.17, 67 και 1.105 τῆς 19.6.17. J. Cambon πρὸς Jonnart, 53 τῆς 21.6.17. Jonnart πρὸς Billy, 10 τῆς 18.6.17, 13 τῆς 20.6.17. Billy πρὸς Jonnart, 6 τῆς 18.6.17, 11 τῆς 20.6.17. A.Y.E. : *Καθεστωτική μεταβολή* : Ρέπουλης πρὸς Βενιζέλο, χ.ά. τῆς 17.6.17, πρὸς Πολίτη, χ.ά. τῆς 18.6.17.

πους μιᾶς κυβέρνησης ἐθνικῆς ἐνότητας πού θά διοικοῦσε τή χώρα κατὰ τή μεταβατικὴ περίοδο.

Στις 24 Ἰουνίου, οἱ πληρεξούσιοι τῆς κυβέρνησης τῆς Ἀθήνας διέκοψαν τὶς συνομιλίες, χαρακτηρίζοντας ὡς ἀπαράδεκτες τὶς ἀξιώσεις τῶν βενιζελικῶν. Τὴν ἴδια μέρα, ὁ Ζαΐμης δήλωσε ὅτι τοῦ ἦταν ἀδύνατο ν' ἀναλάβει τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ σύγκληση τῆς βουλῆς τοῦ 1915. Ὁ Jonnart ἐπισκέφθηκε γιὰ πρώτη φορά τὰ ἀνάκτορα καὶ συμβούλευσε τὸν Ἀλέξανδρο νὰ δεχθεῖ τοὺς ὄρους τῶν βενιζελικῶν. Τὴν ἐπομένη, ὁ ὑπατος ἀρμοστής ζήτησε ἀπὸ τὸν Ζαΐμη στὸ ὄνομα τῶν Προστάτιδων Δυνάμεων τὴ σύγκληση τῆς βουλῆς. Ἡ παραίτηση τῆς κυβέρνησης τῆς Ἀθήνας πού ἀνακοινώθηκε τὸ ἴδιο βράδυ δὲν ξάφνιασε κανένα⁵⁹. Ἡμερομηνία ὀρκωμοσίας τῆς νέας κυβέρνησης ὀρίσθηκε ἡ 27η Ἰουνίου. Στις 26, ἐγίνε γνωστὴ ἡ σύνθεσή της. Μεταξὺ ἄλλων περιελάμβανε τοὺς Πολίτη (ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν), Ρέπουλη (Ἐσωτερικῶν), Μιχαλακόπουλο (Οἰκονομικῶν), Κουντουριώτη (Ναυτικῶν). Μαζί μὲ τὴν πρωθυπουργία, ὁ Βενιζέλος κράτησε καὶ τὸ ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν. Τὴν ἴδια μέρα, ὁ Jonnart ἔστειλε τὸν κατάλογο τῶν ὑπουργῶν στὰ ἀνάκτορα. Ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἔφερε καμιά ἀντίρρηση⁶⁰.

Στὸ μεταξὺ, ἡ κατάσταση στὴν πρωτεύουσα παρουσίαζε ἀνησυχητικὰ στοιχεῖα. Ἡ λέσχη τῶν ἀξιοματικῶν εἶχε μεταβληθεῖ σὲ χῶρο βασιλοφρόνων, ἐνῶ οἱ ἐπίστρατοι, σὲ δημόσιους χώρους, καταφέρονταν ἐναντίον τῶν Συμμάχων. Στις 24 Ἰουνίου, μιὰ διαδήλωση 2.000 περίπου ἀτόμων ἐκδηλώθηκε στὴν ὁδὸ Σταδίου. Ἡ διαδήλωση διαλύθηκε χωρὶς τὴν παρέμβαση τῆς ἀστυνομίας. Ὑπῆρξε ὅμως ἀρκετὴ γιὰ νὰ προκαλέσει τὴν ἐπέμβαση τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος, μέχρι τὰ ξημερώματα τῆς 25ης Ἰουνίου, εἶχε καταλάβει ὅλα τὰ ὑψώματα καὶ τὶς κεντρικὲς πλατεῖες τῆς Ἀθήνας. Ἡ ὀρκωμοσία τῆς νέας κυβέρνησης ἐγίνε χωρὶς ἐπεισόδια στις 27 τὸ πρωί.

Σὲ λόγῳ πού ἐξεφώνησε ἀπὸ τὸν ἐξώστη τοῦ ξενοδοχείου τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ὁ Βενιζέλος, ἀφοῦ μίλησε γιὰ τὸν ἐθνικὸ διχασμὸ καὶ δικαιολόγησε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κινήματος τῆς Θεσσαλονίκης, ἀνέλυσε τὸ πρόγραμμα τῆς κυβέρνησής του. Σὰν πρῶτα μέτρα, ἀνήγγειλε τὴ σύγκληση τῆς Βουλῆς τοῦ 1915, τὴν κατάργηση τῆς μονιμότητος τῶν δικαστῶν, τὴ δίωξη ὀρισμένων πρωταγωνιστῶν τοῦ παλαιοῦ καθεστώτος καί, τέλος, τὴν ἐπιχειρημένη εἴσοδο τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο στὸ πλευρὸ τῶν Συμμάχων. Πράγματι, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πρώτου ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ἀποφα-

59. P.J.26J13(3) : Jonnart πρὸς Ribot, 100 τῆς 26.6.17. P.J. 26J13(4) : Jonnart πρὸς Ζαΐμη, ἐπιστολὴ τῆς 25.6.17. A.E. 295 - P.J. 26J13(3) : Jonnart πρὸς Ribot, 103 τῆς 26.6.17.

60. A.E. 295 : Billy πρὸς Ribot. 195 τῆς 24.6.17. P.J. 26J13(3) : Jonnart πρὸς Ribot, 85 τῆς 22.6.17, 89 τῆς 23.6.17, 93 τῆς 24.6.17, 105 τῆς 26.6.17, 147 τῆς 27.6.17. A.M.M. 149 : Βενιζέλος πρὸς Ρέπουλη, χ.ἀ. τῆς 14.6.17.

σίσθηκε ή διακοπή τών διπλωματικών σχέσεων με τή Γερμανία, τήν Αύστρουγγαρία, τή Βουλγαρία και τήν Όθωμανική Αύτοκρατορία. Άκολούθησε μιá σειρά ριζικών εκκαθαρίσεων μέσα στις δημόσιες ύπηρεσίες και στο στρατό. Άποτέλεσμα ήταν νά τεθεί όλόκληρος ό κρατικός μηχανισμός κάτω από τόν έλεγχο τών βενιζελικών⁶¹.

Όσο για τις σχέσεις τής νέας κυβέρνησης με τούς Συμμάχους, ό Jonnart τηλεγραφοϋσε στις 28 Ίουνίου πρòς τò Παρίσι τά εξής :

«Στις συνομιλίες πòν είχα μαζί του, ό κ. Βενιζέλος με άφησε νά καταλάβω ότι ή τιμή και τò συμφέρον τής Έλλάδας τήν ύποχρέωναν νά επέμβει στòν πόλεμο στò πλευρò τών Συμμάχων Δυνάμεων. Έπειδή ό στρατός βρίσκεται, λόγω τής έσωτερικής διαμάχης, σέ κατάσταση πòν δέν επιτρέπει τήν άμεση επέμβαση, σκοπεύει (ό Βενιζέλος) νά πετύχει προσέγγιση τών δύο παρατάξεων και στη συνέχεια νά καλέσει τις κλάσεις τού 1916 και 1917. Σέ τρεις μήνες πιστεύει νά είναι σέ θέση νά κηρύξει γενική επιστράτευση(. . .). Έκτòς από τήν ενίσχυση πòν θά μās προσφέρει ή ένοπλη επέμβαση, μπορούμε νά ελπίζουμε σέ μιá βοήθεια πòν θά επεκταθεί στη χρήση τού σιδηροδρομικού δικτύου και μέρους τού ελληνικού έμπορικού στόλου από τò στρατό μας, καθòς και βιομηχανιών τών όποιων θά ενθαρρύνουμε τήν παραγωγή. Όλα αυτά τά θέματα άπαιτοϋν από μέρους μας μιá προσεκτική και υπεύθυνη μελέτη»⁶².

Η γενική επιστράτευση κηρύχθηκε τόν Ίανουάριο τού 1918. Έτσι, ό ελληνικός στρατός συμμετείχε στην τελική επίθεση πòν εξαπέλυσε ή Στρατιά τής Άνατολής τόν Σεπτέμβριο τής ίδιας χρονιάς και πòν τερματίστηκε με τή συνθηκολόγηση τής Βουλγαρίας και τής Όθωμανικής Αύτοκρατορίας.

Συμπέρασμα

Η όλη επέμβαση τών Δυνάμεων στην Έλλάδα δέν θά είχε πραγματοποιηθεί, άν τά κίνητρά της δέν ξεπερνούσαν τήν ελληνική πραγματικότητα. Τò ελληνικό ζήτημα απέκτησε διεθνείς διαστάσεις χάρη στα συμφέροντα πòν είχαν οι Σύμμαχοι στην ανατολική λεκάνη τής Μεσογείου. Σέ μιá στιγμή παγκόσμιας κρίσης, τά συμφέροντα αυτά οδήγησαν τις Δυνάμεις νά επηρεάσουν τήν εξέλιξη τού έσωτερικού, στη γέννησή του, προβλήματος τού διχασμοϋ. Με τò πνεϋμα αυτό αντιμετώπιστηκε τò βενιζελικό κίνημα. Οι Σύμμαχοι εκμεταλλεύθηκαν τήν ευκαιρία νά έδραιώσουν τή

61. W. Edgar, «Οι εκκαθαρίσεις τού 1917. Η σημασία τους για τò μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα τού Βενιζέλου», *Μελετήματα γύρω από τόν Βενιζέλο και τήν εποχή του*, Άθήνα 1980, σσ. 519 - 544.

62. A.E. 295 - P.J. 26J13(3) : Jonnart πρòς Ribot, 112 και 116 τής 28.6.17.

δική τους πολιτική στην περιοχή, ὑποστηρίζοντας ἢ ἀναχαίτιζοντας, ἀνάλογα μὲ τις περιστάσεις, τὴν ἐξάπλωση τοῦ κινήματος. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἐσωτερικὴ διαμάχη ἀνάμεσα σὲ βασιλικούς καὶ βενιζελικούς προκάλεσε στὴν ἀρχὴ τὸ δισταγμὸ τῶν Συμμάχων. Πιστεύουμε ὅτι κατὰ τὴ γέννηση τοῦ κινήματος, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1916, λίγοι ἀντιμετώπισαν τὴ νέα κατάσταση σὰν μιὰ λύση ποὺ ἔπρεπε νὰ καλλιεργηθεῖ ἀνάλογα, ὥστε νὰ ἐξυπηρετηθοῦν στὸ μέλλον τὰ συμμαχικὰ συμφέροντα. Τοὺς ὑποστηρικτὲς τῆς θεωρίας αὐτῆς πρέπει κανεὶς νὰ τοὺς ἀναζητήσει περισσότερο στοὺς γαλλικοὺς κύκλους τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης παρὰ στὶς πρωτεύουσες τῶν χωρῶν τῆς Entente. Οἱ κυβερνήσεις τῶν Συμμάχων περιορίστηκαν ἀρχικὰ ἀπὸ κοινοῦ στὴν de facto ἀναγνώριση τῆς νέας κατάστασης. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μποροῦσαν νὰ μὴ ἀναμειχθοῦν σὲ ἐπικίνδυνες περιπλοκὲς ἐσωτερικῆς φύσης στὴν Ἑλλάδα. Παράλληλα ὅμως εἶχαν περιθώρια νὰ ὑποστηρίξουν μιὰ πολιτικὴ ποὺ εἶχε ἀπροκάλυπτα ταχθεῖ μὲ τὸ μέρος τους, ὅπως ἦταν ὁ βενιζελισμός. Γι' αὐτὸ, στὴν ἀρχικὴ φάση, ὑποστήριξαν τὴν πολιτικὴ τῆς συμφιλίωσης ἀνάμεσα στὶς δυὸ ἀντιμαχόμενες παρατάξεις. Ἡ ἐνότητα τῶν Συμμάχων κλονίσθηκε μόνο ὕστερα ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ Δεκεμβρίου, ὅταν κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς Δυνάμεις ἀκολούθησε ἀνεξάρτητη πολιτικὴ, προσαρμοσμένη στοὺς ἀπώτερους στόχους τῆς. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ θερμότερη ὑποστήριξη τῶν Γάλλων πρὸς τὸ κίνημα, οἱ συνεχεῖς ἐνδοισμοὶ τῶν Βρετανῶν καὶ ἡ ἐχθρότητα τῶν Ἰταλῶν καὶ τῶν Ρώσων. Αὐτὴ ἡ ἔλλειψη συντονισμοῦ καὶ συνέπειας ἀπὸ τὸ μέρος τῶν Συμμάχων ἐπέδρασε τελικὰ σὰν ἀνασταλτικὸς παράγοντας καὶ ἀπετέλεσε τὸ κυριότερο ἐμπόδιο στὴν ὁμαλὴ ἀνάπτυξη τοῦ κινήματος τῆς Θεσσαλονίκης.

Κερδισμένες ἀπὸ τὴν ὅλη ὑπόθεση βγήκαν ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ἀγγλία. Ἡ πρώτη κατάφερε σὲ μιὰ στιγμὴ ὕψους στοὺς κόλπους τῆς συμμαχίας (ἄνοιξη τοῦ 1917), νὰ ἐπιβάλλει τὴ δική της πολιτικὴ. Μιὰ πολιτικὴ ποὺ τελικὰ ἐφαρμόστηκε μὲ ἐπιτυχία κυρίως χάρις σὲ ἰδιωτικὲς πρωτοβουλίες (Jonnart) παρὰ στὴν ἰκανότητα τῆς κυβέρνησης τοῦ Παρισιοῦ. Ἡ δεύτερη, βλέποντας ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Κωνσταντίνου ὁ κίνδυνος γιὰ ταραχὰς εἶχε ἀπομακρυνθεῖ, μεταμορφώθηκε στὸν πιὸ θερμὸ ὑποστηρικτὴ τῆς γρήγορης ἐπιστροφῆς τῶν Φιλελευθέρων στὴν ἐξουσία. Ἡ ἐπικείμενη εἴσοδος τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἐκκένωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν βρετανικῶν δυνάμεων καὶ τὴ μεταφορὰ τους στὸ μέτωπο τῆς Παλαιστίνης. Ἀντίθετα, ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ρωσία ἀνακάλυψαν στὸ πρόσωπο τοῦ Βενιζέλου ἕναν ἐπικίνδυνον ἀνταγωνιστὴ γιὰ τὶς ἐπεκτατικὲς τους βλέψεις.

Ὁ Βενιζέλος εἶχε πλήρη συναισθησιὴ τῆς κατάστασης καὶ τῶν δυσκολιῶν ποὺ ὑπῆρχαν. Ἡ ὁμαλότητα τῶν σχέσεών του μὲ τὶς Δυνάμεις τῆς Entente ὑπῆρξε ὁ κύριος στόχος τῆς πολιτικῆς του. Ἡ μετριοπάθειά του ἄλ-

λωστε οφείλεται στην ολοκληρωτική εξάρτηση του κινήματος από τους Συμμάχους. Ο πρόεδρος της προσωρινής κυβέρνησης απέφυγε με επιμέλεια να εκτεθεί σε ουσιαστικά θέματα όπως το Πολιτειακό, που μπορούσαν να του στερήσουν την υποστήριξη των Δυνάμεων. Τοποθέτησε συνειδητά την πολιτική του κάτω από τον έλεγχο των Συμμάχων, γνωρίζοντας ότι ο δρόμος της μετριοπάθειας και της υπομονής ήταν ο ασφαλέστερος για τη μακροπρόθεσμη εκπλήρωση των στόχων του. Μοναδική απόκλιση απέτέλεσε το επεισόδιο της Κατερίνης, σε μία στιγμή αμφισβήτησης του κινήματος από τις Δυνάμεις. Ορισμένες δηλώσεις του όμως είναι αποκαλυπτικές για το πόσο νοθευμένη θεωρούσε την τελική επίλυση του ελληνικού ζητήματος⁶³. Μέσα στις δηλώσεις αυτές θα μπορούσε κανείς να διακρίνει κάποια διάθεση απόρριψης της εθύνης για μία κατάσταση ή όποια, παρά τη στιγμιαία ισορροπία που δημιούργησε, περιείχε το σπέρμα για νέες διαμάχες, διαχασμούς και καταστροφές.

63. A.E. 295 - P.J. 26J13(4) : Clausse προς Ribot, 159 - 160 της 13.7.17. A.E. 296 - P.J. 26J13(4) : Clausse προς Ribot, 187 της 20.7.17, 216 της 28.7.17. J. Cambon προς Clausse, 131 της 21.6.17, 156 της 8.8.17. Jonnart προς J. Cambon, υπόμνημα της 18.7.17. P.J. 26J13(5 - 7) : J. Cambon προς Jonnart, υπόμνημα της 18.7.17. P.J. 26J13(4) : Πολίτης προς Ρωμάνο, χ.ά. της 14.7.17. Στις 12.7.17, εκνευρισμένος από μία διαφορά που είχε με τον Άλέξανδρο σε ένα θέμα εξωτερικής πολιτικής, ο Βενιζέλος καταφέρθηκε εναντίον της «νόθου λύσης» που του επέβαλαν οι Δυνάμεις. Στις 21 Ιουλίου, ο Jonnart του υπενθύμισε από το Παρίσι ότι ο ίδιος ο Βενιζέλος του είχε υποδείξει στη Θεσσαλονίκη την υποψηφιότητα του Άλέξανδρου, δίχως να επιμένει για την εγκαθίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα. Την ίδια μέρα, ο αντιπρόσωπος του Jonnart στην Αθήνα Roger Clausse, τηλεγράφησε τα εξής προς το Παρίσι : «Είναι βέβαιο ότι ο κ. Βενιζέλος χρησιμοποιεί την έκφραση της «νόθου λύσης», για να αντιπαιτωπίσει ορισμένες δυσκολίες και να δικαιολογήσει εκ των προτέρων όλα τα μέτρα που είναι διατεθειμένος να λάβει (. . .) Κατά τη συνάντησή που θα έχω αύριο μαζί του, δεν θα παραλείψω να αναφερθώ στην εξέλιξη που έγινε στη σκέψη του από την εποχή της Θεσσαλονίκης. Η λύση νοθεύτηκε κυρίως λόγω κάποιας επίδρασης που είχαν πάνω του ορισμένες δυσκολίες που συνάντησε στις σχέσεις του με τον βασιλιά, δυσκολίες ευντυχώς χωρίς σημασία».